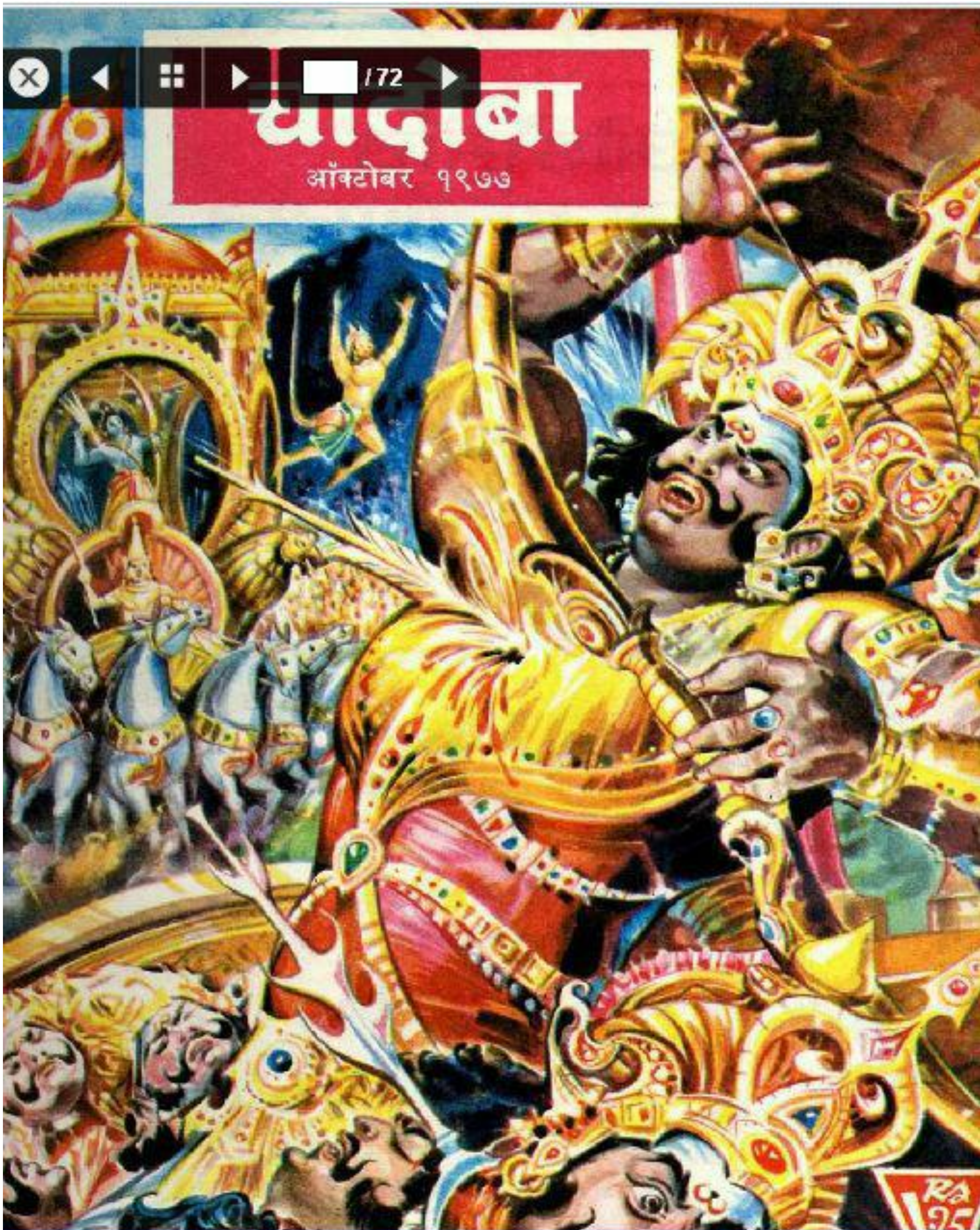

ऑक्टोबर १९७७

अमरवाणी

न गृहाणि, न वस्त्राणि
न प्राकारा स्तिरस्क्रियाः,
नेदृशा राजसत्कारा
वृत्त मावरणम् स्त्रियाः ॥ १ ॥

[स्त्रियांना घरे, वस्त्रे, राजवाडे आणि पडदे वगैरेचा थाट ही सर्व त्यांना आवरणे नसतात.]

व्यसनेषु, न कृच्छेषु,
न युद्धेषु, स्वयंवरे
न क्रतौ, न विवाहे च,
दर्शनम् दुष्यति स्त्रियाः ॥ २ ॥

[संकटसमयी, दुःखाच्या वेळी, युद्धकाळात, स्वयंवरात, यज्ञसमयी व विवाहाच्या वेळी स्त्रियांना परपुरुषांनी पाहिले तर त्यात दोष नाही.]

सैषा युद्धगता चैव,
कृच्छे च महतिस्थिता,
दर्शनेस्या न दोषः स्स्यात्
मत्समीपे विशेषतः ॥ ३ ॥

[ही (सीता) युद्धभूमीवर आहे म्हणून, मोठ्या कष्टात आहे म्हणून, शिवाय विशेष करून माझ्याजवळ (रामाजवळ) आहे म्हणून सीतेला कोणी पाहण्यात दोष नाही.] —(रामायण)

स्त्रीवर्ग पडद्यात

कावळा आणि घुबड

[५०]

त्यांच्या निवास स्थानाविषयी तीतर पक्षी व ससा दोघांचं बराच वेळ वादविवाद झाला शेवटी तीतर पक्षी कंटाळून जाऊन म्हणाला—"तुझा धर्म, न्याय वगैरे वर इतका विश्वास असेल तर त्यांची चांगली माहिती व ज्ञान असलेल्या शास्त्रज्ञा-कडे जाऊन आपल्या भांडणाचा निवाडा करून घेऊ या, काय ?"

"सर्व माहीत असलेल्या शास्त्रज्ञाचा निवाडा मानणारा महापापी असतो. मीसुद्धा त्यांचा निवाडा मानायला तयार आहे." ससा म्हणाला.

लगेच तीतरपक्षी आणि ससा आपले भांडण बंद करून न्यायनिवाडा करणाऱ्याला भेटायला निघाले. काय होते पहावे या कुतूहलाने मी त्यांच्या पाठोपाठ निघालो. वाटेत ससा तीतर पक्ष्याला म्हणाला—"मित्रा! आपण न्याय मागायला कोणाकडे जात आहो, त्याचं नाव नाही सांगितलंस तू!"

तो प्रश्न ऐकून तीतर पक्ष्याला फार आनंद झाला व तो म्हणाला—"नदीच्या थोड्या वरच्या बाजूला वाळूचे ढिगारे आणि झुडपे आहेत त्यात राहणारे दधिकर्ण नावाचे मार्जारमुनी आहेत ते तुला माहीत नाहीत का? ते एका काळी अरण्यात त्यांच्या जातीच्या रानटी मांजरासारखे घोर कृत्यें करूनच आपला उदरनिर्वाह चालवीत असत. परंतु त्यानंतर त्यांच्या मनात बदल झाला आणि नदीतीरावर राहून ईशचिंतनांत आपले आयुष्य घालवीत आहेत. ते थोर धर्मशास्त्रज्ञ आहेत."

दोघे लवकरच त्यांच्या रम्य स्थानावर येऊन पोचले. रानटी मांजर खूप माजलेले

गलेलठ्ठ होते. त्याचे सुळे आणि वारे मोठाले डोळे पाहून ससा आतल्या आत खूप भ्याला व तीतर पक्ष्याला म्हणाला—"या नीच दुष्टाला सल्ला विचारण्यात काय अर्थ आहे रे? याच्यासारखे कपटी साधू प्रत्येक नदीकाठच्या तीर्थक्षेत्रात आढळतात."

ते ऐकून दधिकर्ण, जरी स्वतःचे पोट भरण्यासाठीच संन्याश्याचे रूप धारण करून बसला होता, तरी आपल्याकडे फिर्याद घेऊन आलेल्या दोघांचा स्वतःवर विश्वास उत्पन्न करून घेण्यासाठी हात पुढे करून बसला. योग्यासारखा त्याने डोळे बंद केले सूर्याकडे तोंड करून आणि जमिनी-वर गुडघे टेकून व हात वर आकाशाकडे [illegible] म्हणू लागला—"[illegible] शोषक भक्त हो, ऐका! आपलं हे जीवित अगदी निरर्थक क्षणभंगुर आहे. प्रियकर मित्र-बांधवांच्या संगतीचा लाभ झाल्याने जे सुख मिळते ते स्वप्नात प्राप्त झालेल्या सुखासारखे क्षणभंरात अदृश्य होणारे असत्य होय. पुत्रकलत्र, संसार वगैरे सर्व गारुड्याच्या मायेसारखे आहेत. म्हणून धर्माशिवाय इतर दुसरा मार्ग नाही. पुण्य-कार्य केल्याशिवाय जीवित घालविणारा श्वासोच्छ्वास करीत असला तरी तो लोहाराच्या भात्यासारखा आहे. त्यात प्राण किंवा आत्मा नसतो. नीती शिवायचे ज्ञान हे कुत्र्याच्या शेपटीसारखे निरुपयोगी असते. ते माशा उडवायलासुद्धा उपयोगी पडत नाही. झाडाचे सौंदर्य त्याच्या फुलात व फळात असते. दह्यातला मुख्यांश लोणी व तूप असतो. तसेच माणसातले तत्व म्हणजे धर्म होय! मी तुम्हांला धर्माचे सार नेच सांगितलं. हे सर्व कशासाठी? परोपकाराने पुण्य लाभते, परपीडनाने पाप लागते! ही एक गोष्ट तुम्ही लक्षात ठेवून त्याप्रमाणे वागलात की झाले!"

ही 'उदात्त मुक्ताफळे' ऐकून ससा तीतर पक्ष्याला म्हणाला—"तू म्हणालास ते बरो-बर आहे. मांजर खरोखरच संन्यासी आहे. थोर महापुरुष आहे. त्याचे रूप वर वरून पाहून माझा गैरसमज झाला होता. याच्या-वर माझा विश्वास बसला. आपलं भांडण मिटवायला याला विनंती करू या."

"बरे तर! हे जन्मापासून रानटी मांजर असल्या कारणाने आपल्या दोघांचे हे हाड-वैरी आहे. म्हणून आपण थोड्या अंतरावर राहूनच याच्याशी बोलणे बरे होईल." तीतर पक्षी म्हणाला.

नंतर दोघांनी थोडे दुरूनच असे बोला-यला सुरवात केली.

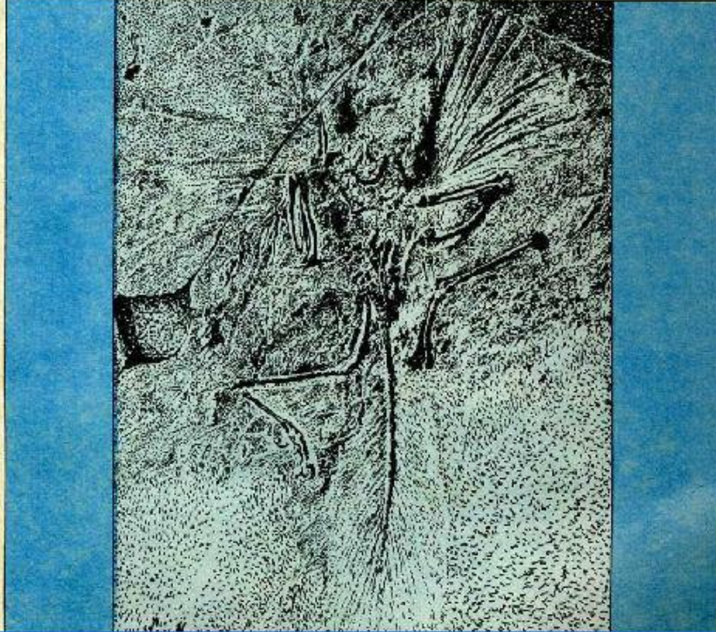
"हे महात्मन्, ज्ञानी पुरुषा! आमचं दोघांचं एका कारणावरून भांडण झालं आहे. आपणांस धर्मशास्त्रात पांडित्य असल्या कारणाने आपण आमचे भांडण धर्मशास्त्रा-प्रमाणे सोडविण्याची कृपा करावी. आम्हां दोघांपैकी जो कोणी अपराधी असेल त्याला आपण भक्षण करण्यास हरकत नाही."

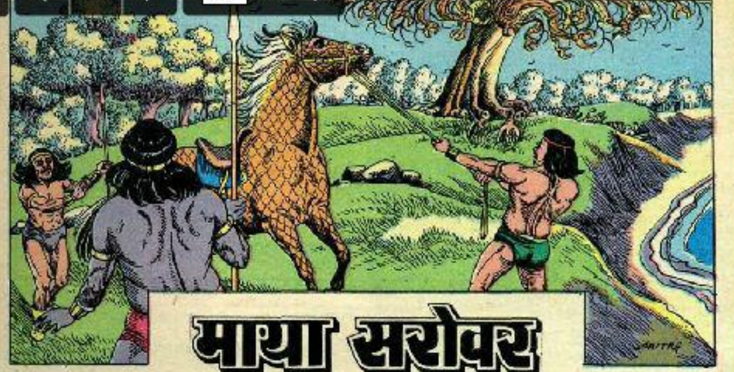
"मित्र हो! माझ्याजवळ असे काही बोलू नका. प्राणहत्या करून त्याला खाल्ल्याचा परिणाम निश्चित नरकवास असल्या कारणाने मी ती संवय फार पूर्वीच सोडली आहे. "अहिंसा परमोधर्मः" असे धर्मशास्त्रात सांगितले असल्यामुळे कीड मुंगी, ढेकूण व डांस या सारख्या क्षुद्र प्राण्यांना सुद्धा ठार करतां कामा नये. इतर प्राण्यांना ठार करून त्यांच्या मांसावर जगणाऱ्या क्रूर जनावरांनासुद्धा ठार कर-णाऱ्यासही नरक यातना भोगावी लागते, म्हणे. अशा स्थितीत निरुपद्रवी प्राण्यांस ठार करून खाणाऱ्यास नरकवास कसा सुटेल? यज्ञात पशुबली देणारेसुद्धा वेदांचा खरा अर्थ न समजणारे मूर्खच म्हटले पाहिजेत. झाडे कापून जीवहिंसा करून माणसाला स्वर्गप्राप्ती होत असेल तर कोणती कृत्ये करणारांस नरकवास भोगावा लागेल? ते सर्व सोडा. मी तुमच्यापैकी एकाला खाईन ही गोष्ट निरर्थक आहे. ते मी कधीही करणार नाही. मी आपला धर्म पाळीन. माझे उतारवय झालं आहे. मला थोडे कमी ऐकू येते. म्हणून तुम्ही थोडे जवळ येऊन तुमची फिर्याद काय ती सांगा."

१८८. हाच तर नसेल तो गरुड?

पृथ्वीच्या पाठीवर राक्षसी आकाराच्या पाली रांगत फिरत असतां आर्कियोप्टेरिक्स नावाचा उडणारा एक प्राणी होता. त्याच्या पंखांत व शेपटीत पिसे असत. त्याच्या तोंडात दांत सुद्धा असत. बेव्हेरियात खडकांच्या चिरांमध्ये खडकावर उमटलेल्या त्याच्या देहाचा ठसा चित्रात दिसेल.

माया सरोवर

[२०]

[मायासरोवरापर्यंत पोचायला सर्पनखाच्या मदतीची गरज आहे असे जयशीलला वाटले. सर्पनखाने प्रथम त्याचा धाकटा भाऊ कोठे आहे त्याचा शोध लावण्याचा विचार केला. वनमाणसाचा मालक कृपाणजित दृष्टीस पडतांच तो जलाश्वावर बसून त्याचा पाठलाग करीत निघाला. पळणाऱ्या कृपाणजिताला प्राणिभक्षी वृक्षाच्या फांदीने धरले. पुढे–]

प्राणिभक्षी वृक्षाच्या एका फांदीने कृपाण-जिताचे डोके धरून थोडे वर उचलल्याबरोबर त्या फांदी जवळच्या दोन डहाळ्यांपैकी एकीने त्याचे खांदे आणि एकीने हात घट्ट आवळून धरले आणि लगेच वर ओढले. कृपाणजित स्वत:ची सुटका करून घेण्यासाठी हातपाय हालवून तडफडत ओरडू लागला–"मला वांचवा, मला वांचवा!"

कृपाणजिताचा आवाज ऐकला असूनही गिड्ड्यांपैकी कोणी त्याला वांचवायला पुढे गेला नाही. कोणत्याही परिस्थितीत त्या वृक्षाजवळ जायला त्यांना दहशतच बसली होती. शिवाय या कृपाणजितामुळे त्यांना फार त्रास सोसावा लागला होता. गिड्ड्यांपैकी काही जणांनी जलाश्वाला मात्र कोठे तो पळून जाऊ नये यासाठी चांगले धरून ठेवले होते.

काही अंतरावर एक खडकाळ टकाड्या-वर उभे राहून जयशील व सिद्धसाधक ते पहात होते. ते धावले, परंतु त्या प्राणिभक्षी वृक्षाजवळ पोचेपर्यंत सर्पनख जलाश्वावरून तेथेपर्यंत पोचला होता. तो ओरडला– "माझ्या भावाविषयी माहिती असलेला हा एकटाच आहे. तो मरतो आहे त्याला वाचवा!" असे म्हणत त्याने अंगातले सर्व बळ एकवटून तलवारीने त्या वृक्षाची ती फांदी कापण्यासाठी वार केला.

त्या धक्कयाने ते झाड मुळापासून शेंड्यापर्यंत हादरले व सोसाट्याचा वारा लागल्याने जसे वाकते तसे खूप वांकले. त्या पाठोपाठ कण्हल्यासारखाही एक आवाज [illegible] आला. त्यानंतर [illegible] अंगठ्या-एवढी जाड व खूप लांब एक फांदी खाली वांकली आणि सर्पनखाच्या गळ्याला तिचा सापासारखा विळखा बसला. सर्प-नखाने किंकाळी फोडली "माया सरो-वरेश्वरा वांचव!" त्याच्या मांडीची पकड सुटल्यासारखी होताच जलाश्व निसटून पुढे पळून गेला.

जयशील व साधक एक उडी मारून तेथेपर्यंत आले. सिद्धसाधक सर्पनखाचे दोन्ही पाय धरून त्याला वांचविण्यासाठी ओढू लागला आणि जयशीलने सर्पनखाच्या गळ्याला विळखा घालणारी फांदी तल-वारीचा एकच वार करून कापून टाकली. सर्पनख उलटा तोंडघशी खाली पडणार होता. परंतु सिद्धसाधकाने त्याचे पाय पकडून वरच्यावर त्याला धरले आणि जमिनीवर डोके आपटू दिले नाही. साधक ओरडला–"अरे पाण्यातल्या मूर्ख पाखरा! तुझ्या माथेफिरूपणामुळे माया सरोवराची वाट दाखविणारा वाटाड्या आमच्या हातचा आज जाणार होता." असे म्हणत त्याला पायावर उभे केले.

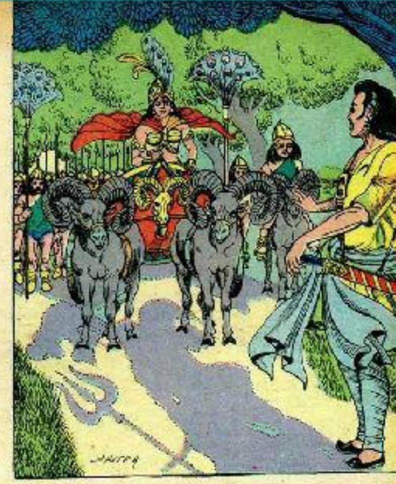
सर्पनखाने दोन्ही हातांनी मानेला कळ वाटली ती चोळून कमी करण्याचा प्रयत्न करीत म्हटले–"ही सर्व त्या माया सरो-वरेश्वराचीच तर कृपा आहे. तो आपल्या [illegible] येतो."

ते ऐकून सिद्धसाधक चिडून जाऊन म्हणाला–"अरे सर्पनखा! तुला आतां वांचविले ते तुझ्या मालकाने का रे?"

"तो स्वतः इकडे आला नसेल; परंतु त्यानेच तुम्हांला माझ्या रक्षणासाठी धावा-यला प्रेरणा दिली!" असे म्हणत सर्पनख त्या क्रूर झाडाकडे पाहून आणि झाडाला लोंबकळत असलेल्या कृपाणजिताला पाहून म्हणाला–"सर्पस्वर कोठे आहे याची माहिती असलेला तो एकटा मृत्युमुखात आहे. त्याला वांचविले पाहिजे!" आणि त्या क्रूर वृक्षाकडे घाईघाईने निघाला.

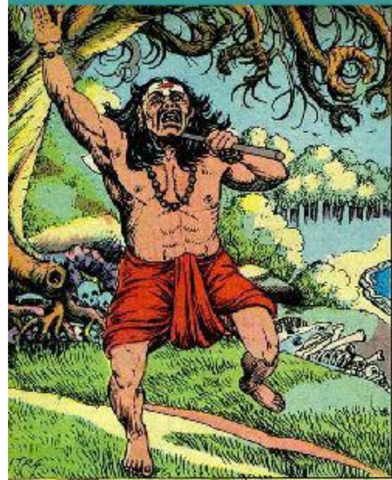
जयशीलने त्याचे दोन्ही दंड धरून त्याला मागे खेचले व तेथे आलेल्या गिड्यांना म्हणाला–"तुमचा सेनापती कोठे आहे रे? जीव जाताजाता वांचल्यावर याला मतिभ्रम झाल्यासारखा दिसतो आहे. याला नदीत चारपाच वेळ बुडवून याचे डोके ठिकाणावर आणा पाहू!"

सेनापती व गिड्ड्यांनी येऊन सर्पनखाला धरल्याबरोबर तो मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"मला मतिभ्रम झालेला नाही. सर्व कळते आहे! तुम्ही गिड्डे, ते दोघे जयशील व कापालिक आणि सर्वांच्या समोर आहे ती मगरी असलेली नदी!"

"अरे पाण्यातल्या माणसा! आतां तोंड बंद कर. तुला त्या मगरींच्या समोरच आम्ही टाकणार आहो." म्हणत गिड्ड्यांनी सर्पनखाला धरले व त्याला नदीच्या पाण्यात ओढून घेऊन जाऊ लागले.

त्याच वेळी तेथे गिड्ड्यांची राणी रथात बसून आली. गडेकोंड व त्याचे अनुयायी हात बांधून माना खाली करून रथाबरोबर होते. राणीला पाहतांच जयशील म्हणाला– "तुमच्या दोन जातींच्या आपसातील भांडणाचा फायदा स्वतःच्या हितासाठी करून घेणारा तो दुष्ट कृपाणजित या क्रूर वृक्षाच्या घशांत गेला. आतां तुम्ही सुखाने रहा. आतां आम्ही आपल्या वाटेने जातो.

जाण्यापूर्वी या क्रूरवृक्षाची होळी करावी म्हणतो आहे. हा जिवंत राहिला तर अनेक निरुपद्रवीप्राण्यांचे भक्षण करीत राहणार."

"तसंच करा हो! तुम्ही केलेल्या मदती-बद्दल व उपकारांबद्दल आम्ही फार फार आभारी आहो. वनमाणसाचा तो मालक गेला खरा, परंतु ते भयंकर वनमाणूस याच अरण्यात कोठेतरी हिंडत फिरत असणार. रात्रंदिवस आम्हांला डोळ्यात तेल घालून रहावे लागणार." राणी म्हणाली.

जयशीलला त्या राणीची कीव आली. तो म्हणाला–"जलाश्वावर बसून आलेला सर्पनख नावाचा आम्हांला एक जण

ते वनमाणूस उचलून घेऊन गेले आहेत. सर्पनखाच्या मदतीची आम्हांला गरज आहे म्हणून त्याच्या शोधार्थ हिंडत असतां ते वनमाणूस आम्हांला कोठें आढळले तर त्याला आम्ही नक्कीच ठार करू."

"त्याला ठार करण्याचा प्रश्नच नाही. त्याला मी पाळणार आहे, चांगलं शिकवून मी त्याला आपलं वाहन करून घेणार आहे. बरं तर, विस्तव कोठें आहे, आणा पाहू या झाडाला वाटेला लावून याला भस्म केल्याशिवाय आम्हांला चैन पडणार नाही." असे म्हणत त्याने कोठे विस्तव आहे का दृष्टी फिरवून पाहिले.

गिड्ड्यांपैकी चारपांच जण जळत्या मशाली घेऊन पुढे आले. सिद्धसाधकाने त्यांच्यापैकी एकाच्या हातातून मशाल घेत म्हटले–"प्राण्यांचं भक्षण करणारा हा वृक्ष आहे, तेव्हां याच्या अंगात मांसाचा व चरबीचा अंश निःसंशय असला पाहिजे. दूर उभे राहून फेकूं या चला, आपापल्या मशाली, आणि पाहू या काय होते ते." असे सांगून तो मशाल फेकायला तयार झाला. इतक्यात पाठीमागून आवाज ऐकू आला–"थांब, पापीकुठला! या चिरंजीवी मृत्युवृक्षाला जाळून भस्म करणार आहेस का?"

णारा कोण हे मागे वळून पाहिले. एक सामान्य गिड्ड्यांपैकीच तो होता तरी तो त्यांच्याहून तीनचार इंच जास्त उंच असेल कदाचित. गळ्यात पोत आणि मण्यांच्या माळा होत्या व खांद्यावर परशू होता. केस पिंजारलेले होते आणि धावत उड्या मारीत येऊन जयशील व सिद्धसाधकाच्या समोर उभा राहिला.

सिद्धसाधकाने त्याच्या अंगाला आपला त्रिशूल हळूच लावीत विचारले–"कोण रे तू? महाकाळाच्या भक्ताला मला, पापी म्हणण्याची छाती तुला कशी काय झाली रे?"

तो अपरिचित गिड्डा निर्भयपणे सिद्ध-साधकाच्या डोळ्याला डोळे भिडवून हात-वारे करीत म्हणाला–"मी या चिरंजीवी मृत्युवृक्षाचा पुजारी आहे. थोड्या वेळा-पूर्वी तुम्ही तलवारीने झाडावर वार केलात तेव्हां ते मोठ्याने कण्हले ते तुम्ही ऐकलेत ना? तुम्ही बहीरे तर नाही?"

ते ऐकल्याबरोबर जयशील त्या गिड्ड्या पुजाऱ्याकडे संशयाच्या मुद्रेने पहात म्हणाला–"झाडाच्या आडून तूच कण्हला होतास नाही का रे? खरे बोल!" आणि त्याची मान आपल्या बळकट हाताने पकडली.

तो गिड्डा पुजारी थोडादेखील न भितां म्हणाला–"होय, तसा कण्हलो तो मीच! परंतु तसं कण्हायला आज्ञा केली ती त्या वृक्षावर अधिकार असलेल्या देवीनेच. मी तिचा पुजारी, भक्त आहे."

आतां याला शिक्षा द्यायची की सोडायचे या अर्थी जयशीलने सिद्धसाधकाकडे पाहिले. साधकाने त्या गिड्ड्याच्या खांद्यावरचा परशु घेऊन त्याला चांगली धार आहे की नाही हे पाहून म्हटले–"अरे, मूर्ख दुर्दैवी गिड्ड्या! आज या चि[ं]जीवी मृत्युवृक्षाचे आयुष्य संपले समज! त्याचा पुजारी तू, तुझा पोट भरायचा धंदासुद्धा आजपासून संपला, समज! हातात चांगली धार अस-

लेली कुऱ्हाड असतांना जंगलांत लाकडे फोडून स्वतःचे पोट भरीत जा. निरुपद्रवी प्राण्यांना खाणाऱ्या क्रूरवृक्षाचा आज कोळसा होणार आहे!" असे म्हणत सिद्धसाधक पेटलेली मशाल फेकण्याच्या बेतात असतां तो गिड्डापुजारी उडी मारून साधकाचा हात धरायला गेला.

"मूर्खा! महाकालाच्या या भक्ताच्या अंगाला हात लावायची तुझी हिंमत?" असे म्हणत सिद्धसाधकाने त्यर गिड्डयाला बाजूला ढकलले.

तो गिड्डा दूर जाऊन पडला तरी उठून उभा राहून म्हणाला—"मालक! हा मृत्यु-वृक्ष फक्त दुष्ट लबाडांचेच भक्षण करतो.

नाही."

तोपर्यंत ते सर्व स्वस्थपणे ऐकत पहात उभा असलेला जयशील त्या गिड्डयाला उचलून मृत्युवृक्षाकडे फेकायला तयार झाला. पुजारी मोठ्याने ओरडून म्हणाला—"मालक! मला सोडा! त्या भयंकर मृत्यु-मुखात फेकू नका." म्हणतांना थरथर कापू लागला.

जयशील त्याला जमिनीवर ठेवीत सिद्धसाधकाला म्हणाला—"साधका! आतां आपण येथे वेळ घालवण्यात अर्थ नाही. त्या मृत्युवृक्षाला आग लावून मोकळा हो!"

सिद्धसाधकाने गिड्डयांच्या हातातल्या मशाली एकामागून एक घेऊन झाडाच्या बुंधाजवळ व फांद्यांवर फेकल्या. एका क्षणात तेलात बुडविलेल्या वाळक्या लाकडासारखे ते झाड जळू लागले. धुराचे लोट आकाशात उडत होते.

जयशील झाडाला लोंबकळत असलेल्या कृपाणजिताच्या प्रेताकडे पहात सुस्कारा सोडीत म्हणाला—"हा अमरावती नगराच्या अधिपतीच्या घोडदळाचा नायक होता. एका जुगारीच्या अड्ड्यावर याचे व माझे भांडण झाले म्हणून मला हा अरण्यवास भोगावा लागला. दुष्टाला

रीच्या अड्ड्यात माझा देवशर्मा नावाचा मित्र रहात असे. तो देशभरं भटकत फिरतो आहे. कोठे आहे देवालाच माहीत!"

"आपण मायासरोवरापर्यंत जाऊन हिरण्यपूरच्या महाराजांच्या मुलांना सोडविण्याच्या आत तो आपल्याला कोठे भेटणार नाही का? वाट चुकून मोठ्या शहरात भटकणाऱ्याला शोधून काढण्यापेक्षां जंगलांत हुडकून काढणे सोपे आहे!" सिद्धसाधक म्हणाला.

"होय साधका! तू म्हणतोस ते ऐकून मला ते खरे वाटू लागले आहे. चल तर निघू या. सर्पनख कोठे गेला?" असे म्हणत जयशीलने एकदां चारी बाजूला नजर फिरवून पाहिले.

सर्पनख त्या वेळी जलाश्वावर चढून दूर दिसणाऱ्या डोंगराकडे पहात काही तरी विचारात गढून गेल्यासारखा दिसला. जयशील तेथे असलेल्या दुसऱ्या जलाश्वाकडे बोट दाखवून म्हणाला—"साधका, या त्या घोड्याला येथे फुकट कां सोडा? आपल्यापैकी एक जण याचा उपयोग करू शकेल, नाही का?"

"जयशीला तो जलाश्व तुझाच आहे! मी पायी तुझ्या पाठीमागून येऊ शकेन. केव्हां तरी ते वनमाणूस सांपडेलच, त्याला

क्षणार्धात वश करून घेऊन त्यालाच मी आपले वाहन करून घेईन." साधक म्हणाला.

"साधका, तू म्हणतो आहेस तसं करून नक्कीच दाखवू शकशील, माझी खात्री आहे. बरं तर निघू या का?" असे म्हणत जयशील तेथे राणी, गडेकोंड यांच्याबरोबर जे गिड्डे होते त्या सर्वांना संबोधन करून म्हणाला—"तुमचा मोठा शत्रू कृपाणजित तो पहा, मृत्युवृक्षाबरोबर जळत आहे. आतां तुम्हांला कसलीच भीती नाही. आम्ही आपल्या वाटेने जातो."

जयशील पुढे जलाश्वावर आणि थोडा मागे सिद्धसाधक निघाल्यावर गिडया-

जातीचे सर्व लोक सर्व अरण्य दुमदुमून सोडण्या इतक्या मोठ्याने दोघांचा जयजयकार करू लागले. ते ऐकून सर्पनखाने दचकून वळून त्या बाजूला पाहिले व जयशील आणि सिद्धसाधकाला हाक मारून म्हणाला– "जयशीला, सिद्धसाधका! जरा थांबा! माझ्या धाकट्या भावाचा शोध लावायचा आहे ना! मी येतो." असे म्हणत त्याने आपला घोडा ते दोघे होते त्या दिशेला जोराने सोडला.

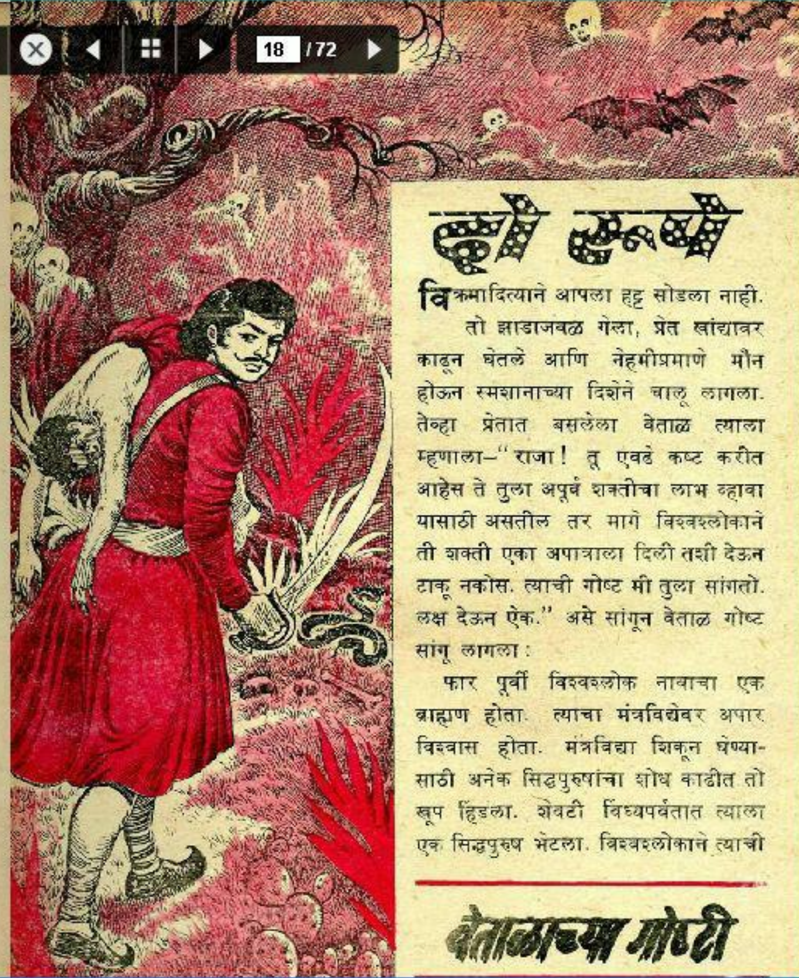
जयशील त्याच्याकडे एकदां लक्षपूर्वक पाहून म्हणाला–"तुला नदीतल्या आंघोळीचा फायदा झाल्यासारखा दिसतो आहे. आतां तू आपल्या वाटेने जा. आम्ही दोघे मायासरोवर कोठे आहे शोधत जाऊन त्याचा शोध लागल्यावर त्याच्या मालकाची खांडखांड करून पाण्यातल्या पक्ष्यांना आणि प्राण्यांना ती खायला घालू."

सर्पनखला ते बोलणे आवडले नसल्याचे त्याच्या तोंडावर स्पष्ट दिसत होते. परंतु तो बोलला मात्र मुळीच नाही. नंतर [illegible] काही बोलल्याशिवाय जंगलात चालत राहिले. नंतर ते मागे एका धबधब्यातून खाली पडले होते त्या जागी येऊन पोचले.

जयशील सर्पनखाला त्या प्रदेशात त्यांना धबधब्यातून खाली पडल्यावर ज्या ज्या गोष्टी पहायला अनुभवायला मिळाल्या त्या सांगायच्या विचारातच होता, तेवढ्यात सर्पनखाने हात उचलून कांही अंतरावर दिसणाऱ्या गुहांपैकी एका गुहेकडे बोट दाखवून विचारले–"त्या गुहेतून बाहेर डोकावून पहात आहे ते भयंकर जनावर वनमाणूसच आहे, नाही का?"

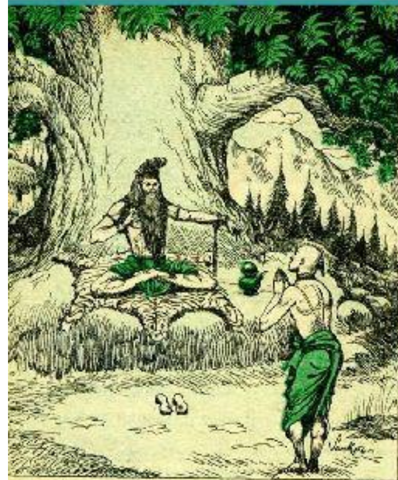
"होय, वनमाणूसच आहे!" असे जयशील आश्चर्य करीत म्हणतो आहे तेवढ्यात वनमाणूस मोठ्याने ओरडले व गुहेतून त्याने बाहेर उडी मारली. त्याच्या पाठोपाठ जोराने 'घीं'कार करीत मकरकेतूचे वाहन जलग्रह तो मोठा हत्ती दिसला. त्याने गुहेबाहेरच्या वनमाणसाला सोंडेने घट्ट धरून ठेवले होते. (क्रमशः)

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तू एवढे कष्ट करीत आहेस ते तुला अपूर्व शक्तीचा लाभ व्हावा यासाठी असतील तर मागे विश्वश्लोकाने ती शक्ती एका अपात्राला दिली तशी देऊन टाकू नकोस. त्याची गोष्ट मी तुला सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला :

फार पूर्वी विश्वश्लोक नावाचा एक ब्राह्मण होता. त्याचा मंत्रविद्येवर अपार विश्वास होता. मंत्रविद्या शिकून घेण्यासाठी अनेक सिद्धपुरुषांचा शोध काढीत तो खूप हिंडला. शेवटी विंध्यपर्वतात त्याला एक सिद्धपुरुष भेटला. विश्वश्लोकाने त्याची

खूप सेवा केली आणि गुरु कृपेने त्याला एकाच वेळी दोन रूपे धारण करण्याची विद्या प्राप्त झाली.

"ही विद्या वाटेल त्याला शिकवायची नाही. जो कोणी प्रजेच्या हितासाठी झटत असेल व त्या विद्येचा उपयोग करणार असेल अशा व्यक्तीलाच ही विद्या शिकव." असे सांगून गुरूने विश्वश्लोकाकडून तशी शपथ घेवविली.

विश्वश्लोकाने आपल्या गुरूचा निरोप घेतला आणि अनेक देश फिरत आणि मंत्रविद्येचे प्रदर्शन करीत तो कलिंग देशात आला. तेथला राजा दानशूर होता. तो विश्वश्लोकाला आपल्या एकांत जागी बोला-[illegible] म्हणाला–" हे महात्मन्! आपली दोन देह धारण करण्याची मंत्र-शक्ती अपूर्व आहे. मी प्रजेचे पालन स्वतःच्या मुलांसारखं करतो. आपल्या सारखीच मंत्रविद्या शिकवून दिलीत तर प्रजेची सेवा मी जास्त चांगली करू शकेन."

"ते ऐकून विश्वश्लोक चकित झाला. आजपर्यंत राजे लोक त्याची अद्भुत मंत्र-विद्या पाहून त्याची प्रशंसा करीत व त्याचा सत्कार करीत. परंतु कोणी ती विद्या शिकवून देण्याचा आग्रह दाखविला नव्हता. थोडा विचार करून म्हणाला–" मी आप-ल्याला ही विद्या शिकवून द्यायचे ठरविलेच तर सहा महिन्यांनी येऊन आपणास परत भेटेन." असे सांगून त्याने राजाचा निरोप घेतला.

त्यानंतर आणखी एका राज्यात तेथल्या राजकन्येने विश्वलोकाच्या मंत्रविद्येचे प्रयोग पाहून त्याला विचारले–" महात्मन् आपण मला माझ्या वडिलांसारखे आहां. एक प्रश्न मी आपणांसमोर ठेवीत आहे. माझे रूप पाहून आमच्या आजूबाजूच्या देशातले दोन युवराज मला मागणी घालीत आहेत. कोणा एकाशी लग्न करून दिले तर दुसऱ्याला राग येईल व तो आमच्या राज्यावर ससैन्य चालून येईल. दोघेही आमच्याहून बलिष्ठ आहेत. दोन शरीरे धारण करण्याची विद्या आपण मला शिकवून दिलीत तर माझ्या समोरचा प्रश्न सुटेल. प्रजेवरचे संकटही टळेल."

"तुला याचे उत्तर मी सहा महिन्यांनी देतो." असे सांगून विश्वश्लोकाने तेथून पाय काढला.

काश्मीरमध्ये त्याला एक राजवैद्य भेटला. म्हणाला–" राजाचे कुटुंब फार मोठे आहे. सर्वांची चिकित्सा मला एकट्यानेच करावी लागते. आपण अनुग्रह करून दोन शरीरे धारण करण्याची विद्या शिकवून दिलीत तर मी आपला आभारी होईन."

विश्वश्लोकाने पूर्वीच्यासारखा सहा महिन्यांचा अवधी मागून घेतला.

त्यानंतर तो चेर राज्यात येऊन पोचला. तेथील प्रजा सुखी नव्हती. प्रजेला गंगोत्री नावाच्या एका अट्टलचोरचा फार त्रास होत होता. राजाने त्याच्या अत्याचारांना आळा घालण्यासाठी आकाशपाताळ एक केले, परंतु त्याचे सर्व प्रयत्न फुकट गेले.

चेर देशाच्या राजाने विश्वश्लोकाचे प्रयोग पाहील्यानंतर त्याच्या प्रजेसाठी त्याच्या जाहीर प्रयोगांची व्यवस्था केली. एकच माणूस एकाच वेळी दोन रूपात हिंडता फिरतांना पाहून प्रजा आश्चर्य चकित झाली.

त्या दिवशी रात्री विश्वश्लोक उतरला होता त्या जागी तो अट्टलचोर गंगोत्री

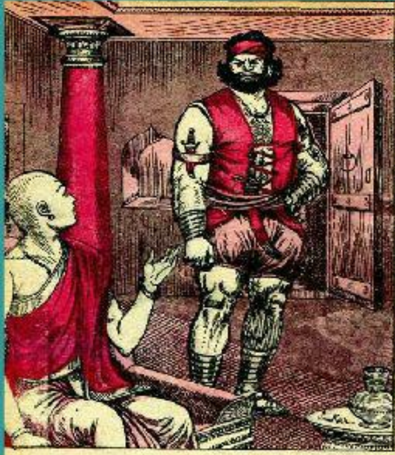

येऊन म्हणाला–" मी कोण तुला माहीत आहे का? मी तो गंगोत्री. तुझ्या मंत्र-विद्येचे प्रयोग मी पाहिले आहेत. एका माणसाची दोन शरीरे होण्याची विद्या मला शिकव, नाही तर मी तुला जागच्या जागी ठार करतो."

विश्वश्लोक स्मित करून म्हणाला– "ती एक मंत्रविद्या शिकवली की पुरे ना की दुसरे मंत्रदेखील पाहिजे आहेत?"

"इतर मंत्राची मला काय गरज? तेवढी एकच एक विद्या मला पुरे!" गंगात्री म्हणाला.

"बरं तर शिकवितो. परंतु तू ही विद्या शिकवून घेणार असशील तर तिचा

उपयोग कशासाठी करणार हे सांगितले पाहिजेस." विश्वश्लोक म्हणाला.

"लहान लहान भुरट्या चोऱ्या करून कंटाळा आला आहे. दरोडा घालायचा तर राजाच्या खजिन्यावरच. परंतु ते काम माझ्या सारख्या एकट्याच्याने होणारे नाही. आणखी एक जण बरोबर हवा. खजिना लुटल्यावर आयुष्यभर मी सुखाने राहू शकेन." गंगोत्री म्हणाला.

"परंतु तू चोरी करून आणशील त्यातला चतुर्थांश मला दिला पाहिजेस. आणखी एक गोष्ट. तुझ्या दोन्ही देहांपैकी कोणत्याही शरीराला काही इजा झाली तर ती दुसऱ्या शरीरालासुद्धा होईल. माझ्या परवानगीशिवाय तू ही मंत्रविद्या दुसऱ्या कोणाला शिकवितां कामा नये. हा मंत्र खोटे बोलणाऱ्याच्या उपयोगी पडत नाही. तर हे सर्व तुला मान्य आहे ना?" विश्वश्लोकाने चोराला विचारले.

"उद्यां रात्री मला मंत्राचा उपयोग झाला की पुरे. त्यानंतर मला त्याची गरज नाही." चोर म्हणाला.

विश्वश्लोकाने चोराला शास्त्रोक्त पद्धतीने तो मंत्र शिकवून पाठवून दिले. नंतर तो राजाकडे जाऊन गंगोत्री रात्री खजिना लुटायला येणार असल्याचे सांगून तो आपल्या वाटेने निघून गेला.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला– "राजा, विश्वश्लोकाने कलिंग देशाच्या राजाला, राजवैद्याला आणि राजकन्येला मंत्र देण्याचे नाकारून एका दरोडेखोराला तो कसा काय दिला? आपल्या प्राणावर बेतेल अशी त्यालाभीती वाटली का? की खजिना लुटल्यावर वांटा मिळेल याचा त्याला लोभ झाला? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य उत्तरादाखल म्हणाला– "विश्वश्लोकाला धनाचा लोभ असता तर त्याला राजाला, राजवैद्याला आणि राजकन्येला मंत्रोपदेश करून पुष्कळ धनार्जन करतां आले असते. नंतर गंगोत्रीने दरोडा घालून मिळविलेल्या चोरीच्या मालातला आपला वांटा घेण्यासाठी तो थांबला नाही आणि त्याही पुढे जाऊन त्याने चोराचे गुपित राजाला आगाऊ जाऊन सांगितले. त्याला जीवाला धोका वाटण्याचे कारण नाही. कारण त्याला स्वतःच्या विद्येचा उपयोग करून स्वतःचा जीव वांचविता आला असता. लोकोपकार होणार असेल तर ती विद्या इतर कोणालाही देण्यास हरकत नाही असे सिद्धाने त्याच्याकडून वचन घेतले होते. एका चोराला ती विद्या शिकवून देण्यात लोकोपकार होता. कारण त्याने खोटे बोलल्यास त्या मंत्राचा उपयोग होणार नाही अशी त्याने अट घातली होती. चोर चोरी करायला गेला, त्याच्या आधीच विश्वश्लोकाने राजाला सावध करून ठेवले होते. म्हणून चोराच्या जिवाला धोका होता. कारण कोणत्याही शरिराला अपाय झाला तर त्याच्या परिणाम दुसऱ्या शरिरावर होणार हे गंगोत्रीला कळले होते. म्हणून त्याच्या हातून चोरी होणेच शक्य नव्हते. अशातऱ्हेने शेवटी प्रजेचे हितच होणार होते. हा लोकोपकार कलिंग देशाच्या राजाला, राजवैद्याला किंवा राजकन्येला मंत्रोपदेश केल्याने होण्याची शक्यता नव्हती. आणखी एक लक्षांत ठेवण्यासारखी गोश्ट आहे. विश्वश्लोकाने गंगोत्रीला विचारले होते की, दोन देह होण्याचा मंत्र तेवढाच पुरे का? ते दोन्ही देह एकत्र होण्याचा मंत्र चोराने मागितला नाही. चोरीचा वांटा मागण्यातही एक खास हेतू होता. काही कारणाने का होईना, खजिन्यातली चोरी निर्विघ्नपणे पार पडलीच तर वाटा द्यायला चोर येईल तेव्हां त्याला राजाच्या शिपायांकडून कैद करवू शकला असता."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

शेतकरी व कुळकर्णी

एका गावात कुलकर्ण्यांचे मका लावलेले एक मोठे शेत होते. शेतकाम करायला म्हणून विठू नावाच्या माणसाला त्याने दरमहा पगार देऊन ठेवले. विठूने इमाने इतबारे शेताची राखण केली. एकदां कुलकर्ण्यांनी मागितली म्हणून विठूने एक टोपलीभर कणसे काढून दिली. "त्या बिचाऱ्याला द्या बरं का चार कणसं." कुलकर्ण्यांची बायको म्हणाली.

"इतक्या मोठ्या शेताची राखण करणारा चार काढून घेतल्याशिवाय राहिला असेल का?" कुलकर्णी म्हणाला. ती गोष्ट ऐकून विठू चिडला आणि त्याने शहरात त्याचा एक नातेवाईक कोतवाल रहात होता त्याला कुलकर्णी म्हणाले ते जाऊन सांगितले.

कुलकर्णी जमीन महसूल वसूल करून जमा करून यावे या विचारात असतां राजाच्या शिपायांनी येऊन महाराजांनी बोलाविले असल्याचे सांगितले.

"कशाला बोलाविले आहे? मी किती इमाने इतबारे काम करतो आहे ना!" असे कुलकर्णी बोलू लागले.

"इतक्या मोठ्या मक्याच्या मळ्याची राखण करणारा चार कणसे काढणार नाही का? तसेच तुम्ही इतका महसूल वसूल करीत असतां त्यातला थोडा खाल्याशिवाय राहला असाल का?" शिपायांनी विचारले.

ते सर्व नाटक आहे हे कळले तरी त्या दिवसापासून कुलकर्णी नोकरांच्या बाबतीत सावधगिरीने आणि औदार्य दाखवून वागु लागले.

आंसवे ढाळणारे पैसे

अचलग्राम नांवाच्या गावी राहणारे रघुनाथ नावाचे गृहस्थ उतारवयाचे झाले होते. बायको वारली. त्याला आपला असा गुणवंत नावाचा नातु होता--वारलेल्या मुलीचा मुलगा. रघुनाथला नातू म्हणजे जीव की प्राण होता. परंतु त्याचं वागणं आजाला मुळीच आवडत नसे. कारण असं की रघुनाथ सावकारी व गहाण, व्याजबट्याचा व्यवहार करीत त्याचा गुणवंतला कमालीचा तिटकारा होता. गावकरी गरजेमुळे कर्ज घेत आणि रघुनाथ निर्दयपणे वाटेल ते व्याज लावून कर्ज देई. त्याने खूप पैसे मिळविले तरी स्वत: दारिद्र्य भोगीत आणि गुणवंतने सुद्धा तसेच रहावे असा हट्ट करीत.

त्यांचे जुने घर एकाबाजूला पडू लागले असतां गुणी विचारी–"आजोबा! कमीत कमी घराची दुरुस्ती तरी नको का करून घ्यायला?"

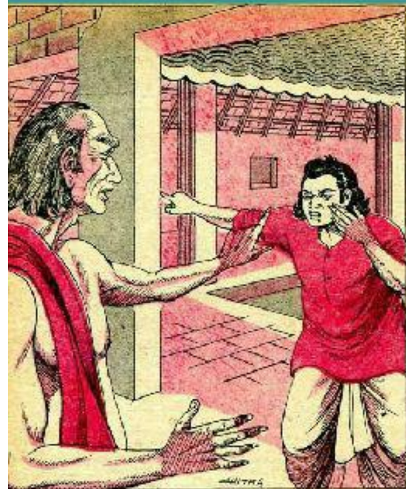
तेव्हां रघुनाथ म्हणे–"पैसे कोठे आहेत रे?"

तिजोरी भरून सोन्याचांदीची नाणी आहेत हे गुणवंतला चांगले माहीत होते. परंतु रघुनाथ खर्च करील तर शपथ!

गुणवंत गावात होता तोंपर्यंत गावातल्या शाळेत शिके पुढे शहरातल्या शाळेत जाऊन त्याने मॅट्रिक पर्यंतचा विद्याभ्यास पूर्ण केला. "आतां विद्याभ्यास पुरे रे! यापुढे सावकारीची कामे तू पहात जा. माझं आता वय होत आलं आहे!" रघुनाथ नातवाला म्हणाला.

"आजोबा! मला तो पापी धंदा नको!" गुणवंतने साफ सांगून टाकलं.

"गरजा भागवून घ्यायला लोक तुमच्या-कडे कर्ज मागायला येतील. तुम्ही पैसे देणार, ते ठीकच आहे. परंतु तुम्ही त्यांच्या-

कडून व्याज इतके घेतां की काय सांगू? ते पापच आहे. जुने दिवस संपले आता. या काळात घाम गाळल्याशिवाय पैसा मिळविणे शक्य नाही. खरे तर हे सांगा, हे सर्व पैसे तुम्ही करणार काय?" गुणवंतने आज्याला विचारले.

"तुझ्याच साठी रे मूर्ख गाढवा!" रघुनाथ रागानें म्हणाला.

"पापाचे धन आहे ते सर्व धन तुम्ही मिळविलेले! तो पैसा नाही गावकऱ्यांच्या डोळ्यातली आंसवे आहेत. तो पैसा माझ्या कामाचा नाही. ते पापाचे धन आहे. पाहिजे तर मी ते सिद्ध करून दाखवीन." गुणवंत म्हणाला.

"तू सिद्ध करून दाखवितोस? लहान तोंडी मोठा घास! मोठमोठ्या गप्पा मारु लागला आहेस तू! तुला मी शिकायला पाठविलं ती मोठी चूक झाली." रघुनाथ म्हणाला.

गुणवंत हसून म्हणाला–"जे होऊन गेले त्याबद्दल आतां काळजी करण्यात काय फायदा? तुमचे पैसे पापाचं आहेत हे मी प्रत्यक्ष सिद्ध करून दाखवितो म्हटले आहे ना, ते खरोखरीच लोकांच्या डोळ्यातले अश्रू आहेत की नाही ते पहाच!"

रघुनाथच्या मनातसुद्धा शंका होऊ लागली. म्हणाला–"तसं खरोखरच सिद्ध करून दाखवतोस का? दाखव, मी पाहातों!"

"परंतु एक अट आहे, आजोबा! गावांत कामधंदा नसलेले पुष्कळ तरुण लोक आहेत. ते सहकारी पद्धतीने शेतकीची कामें करण्याचा विचार करीत आहेत, त्यांना लागणारे भांडवल तुम्ही दिले पाहिजे." गुणी म्हणाला.

"ते सर्व नाही जमायचे!" रघुनाथ म्हणाला.

"बरं तर तुमच्या तिजोरीतले सर्व पैसे रडून रडून पाण्यासारखे वाहू लागतील. आत्तांच ते रडत आहेत." गुणवंत म्हणाला.

[illegible] तिजोरीजवळ जाऊन एक नाणे आणून म्हणाला–"हे पहा, रडत नाहीत. कशाला रे मला उगाच घाबरवून सोडतो आहेस?"

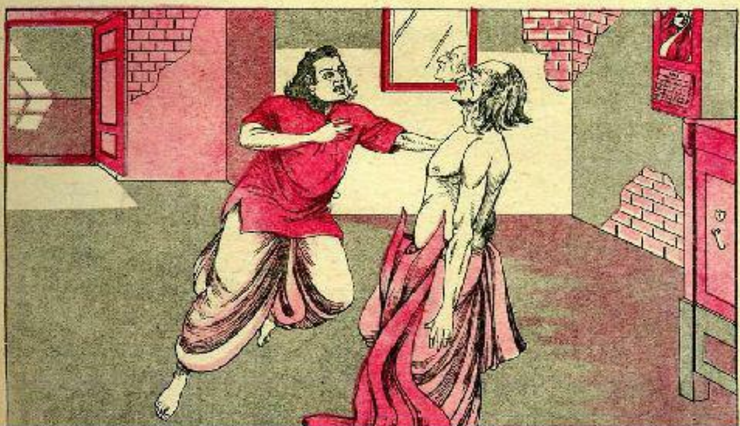
"मी भेंडवीत नाही, आजोबा! हा पैसा पहा, रडू लागला!" म्हणत गुणवंतने ते नाणे आपल्या डाव्या हातात घेऊन थोडे दाबले. नाण्यांतून पाण्याचे थेंब गळू लागले.

"जयदेवा! पैसा रडतो आहे रे!" म्हणत रघुनाथ घेरी येऊन जमिनीवर पडू लागला.

गुणवंतने त्याला जमिनीवर आपटू नये म्हणून अलगद धरून झोपवले. तोंडावर गार पाणी शिंपडले आणि पंख्याने वारा घालून लवकरच रघुनाथला शुद्धीवर आणले.

शुद्धीवर येतांच रघुनाथने घाबऱ्या स्वरात विचारले–"काय रे, तो पैसा अजून रडतो आहे का?"

"आतां थांबला आहे, आजोबा! परंतु पैसा पेटीत बंद करून ठेवला तर तो खात्रीने रडेल. तो बाहेर आला पाहिजे. लोकांच्या डोळ्याचं पाणी आतां लोकांच्या फायद्यासाठी उपयोगात आणलं पाहिजे. म्हणून तुमच्या पैशातील काही भाग गावात जे थोडे बेकारीने बेजार झाले आहेत त्यांना द्या. ते त्याचा उपयोग करून आपल्या जीवन मरणाचा प्रश्न सोडवू शकतील." गुणवंत म्हणाला.

"त्यांच्या सहकारी क्षेत्रात तुला सुद्धा वाटा असेल तर मी तसे देईन." रघुनाथ म्हणाला.

गुणवंतने आज्याच्या पायांवर डोके ठेवले व म्हणाला–"त्या सहकार क्षेत्राचा कार्यवाह मीच आहे, आजोबा!"

रघुनाथ चटदिशी उठून तिजोरीजवळ गेला आणि तिजोरी उघडून म्हणाला– "तुला जेवढे पाहिजेत तितके घे!"

गुणवंतने तिजोरीतील काही पैसे काढून घेऊन तिजोरीला कुलूप लावले व किल्ल्या आज्याच्या हातात दिल्या.

थोड्याच दिवसात गावात सहकार क्षेत्राची स्थापना झाली. त्यात भाताच्या लागवडीबरोबर एक दुग्धकेंद्र व कोंबडी पालन केंद्र देखील उघडले गेले. त्यात गुणवंतबरोबर कामाला आलेल्या तरुण-मंडळींनी खूप परिश्रम करून एका वर्षाच्या आत खूप फायदा काढला. ते पाहून शेजा-रच्या गावच्या तरुण मंडळींनी त्या सहकार क्षेत्रात प्रवेश मिळविला. दोन वर्षांत ते [illegible] क्षेत्र म्हणून प्रसिद्ध झाले. गावाला एक नवीन कळा आली.

हळूहळू त्या सहकारी केंद्राने स्वतःचे आवश्यक तेवढे भांडवल जमविले. गुणवंत काही पैसे घेऊन आपल्या आज्याला भेटून म्हणाला–"आजोबा! हे घ्या, मी तुमच्या जवळून घेतलेले पैसे. याचे व्याज किती देऊ म्हणतां?"

"मी तुला कर्ज दिले होते का रे? मला मूळ धन नको आणि त्याचे व्याजही नको. ते गांवकऱ्यांनी मला व्याज म्हणून दिलेलेच पैसे होते. त्यांच्या मुलांना त्याचा उपयोग होईल म्हणून परत दिले आहे. मी त्या पैशाला हात लावणार नाही." रघुनाथ म्हणाला.

"त्यांचं मन असे पालटायला तू काय केलेस रे?" त्याच्या मित्रमंडळींनी विचारले.

"कापूस भिजवून कानाच्या पाठीमागे ठेवून दिला होता. आजोबांच्या लक्षात येऊ न देता तो काढून नाण्याच्या पाठीमागे ठेवून दाबला. नाणे अश्रू ढाळू लागले!" गुणवंत म्हणाला.

देवासारखा जावई

एका गावात दोघे भाऊ रहात होते. थोरला भाऊ गरीब होता. धाकट्या भावाने व्यापारात खरखोट करून खूप पैसे जमविले. दोघांना लग्नाच्या मुली होत्या. धाकटा भाऊ पाहिजे तितका खर्च करून हुंडा देऊन मुलीचे लग्न करून देण्याच्या स्थितीत होता, परंतु थोरल्याला आपल्या मुलीचे लग्न करून देणे शक्य नव्हते.

थोरल्या भावाला धाकट्या भावाचा स्वभाव चांगला माहीत होता. त्याच्या-समोर त्याने कधी हात पसरला नाही. धाकट्याने सुद्धा स्वतः होऊन मोठ्या भावाला काही मदत केली नाही.

धाकट्या भावाच्या मुलीला शहरातले एक चांगले स्थळ सांगून आले. महेश नावाचा एक तरुण मोठ्या हुद्द्यावर नोकरी करीत होता. महेश व त्याचे वडील धाकट्या भावाच्या मुलीला पहायला आले.

धाकट्या भावाची बायको तिला गरज पडे तेव्हां थोरल्या दिराची मुलगी वल्ली हिला सैंपाक वगैरेसाठी मदतीला बोलावून घेत असे. या खेपेस देखील तिने वल्लीला बोलावून घेतले होते आणि स्वतः मुलीला सजवून तिला पहायला आलेल्यांच्या आतिथ्य सत्काराला गेली.

पाहुणेमंडळींना वल्लीने तयार केलेले फराळाचे मुलीच्या हाती देववून त्यांनी त्याची प्रशंसा केली तेव्हां "हे सर्व आमच्याच मुलीने केलं हो!" असं धाकट्या भावाच्या बायकोने सांगितले.

मुलीला नैसर्गिक सौंदर्य म्हणता येण्या-सारखं नव्हतं. तिला खूप नटवून सजवून आणले होते. मुलीला पाहून पाहुणेमंडळी मागाहून काय ते कळवितो, असे सांगून निघून गेली. ते निघून गेल्यावर भांडी आत उचलून न्यायला वल्ली बाहेर आली तेव्हां तिला

श्री म. ना. पांडे

टेबलावर एक पुस्तक दिसलं. "अरे, हे पुस्तक नवरा मुलगा इथे विसरून गेला वाटतं," म्हणत तिने ते पुस्तक घेतले.

"असं तोंड वासून पहात उभी काय राहलीस? जाऊन लवकर त्याला नेऊन कां नाही देत?" असं काकूने तिला थोडया करडया स्वरात विचारले.

वल्ली घाईघाईने बाहेर गेली आणि मुलीला पहायला आलेल्यांनाभेटून म्हणा ली– "तुम्ही हे पुस्तक विसरून गेलात वाटतं?" आणि पुस्तक महेशच्या हातात दिलं.

महेशने तिच्याकडे आश्चर्यचकित होऊन पाहिले. ती अगदी सामान्य पातळच नेसलेली होती. तरी तिचे नैसर्गिक सौंदर्य पाहून महेश चकितच झाला.

[illegible] माझ्या काकांची मुलगी. या गर्दीत मी सैंपाकाला मदत करायला म्हणून आले होते." असं मान खाली करून सांगून वल्ली तेथून परत निघून गेली.

चार दिवसांनंतर वल्लीला पहायला येत असल्याचे महेशच्या वडिलांनीं मोठ्या भावाला कळविले. त्याने हुंडा एक पैदेखील मागितला नाही.

ते ऐकतांच धाकटया भावाला व त्याच्या बायकोला पायाखालची जमीन सरकल्या-सारखं झालं. आपण ते पुस्तक देऊन यायला वल्लीला सांगितलं ही केवढी मोठी चूक झाली आपली? असा पश्चात्ताप करू लागली, तिची काकू.

[illegible] जो आनंद झाला तो एवढा तेवढा नव्हता.

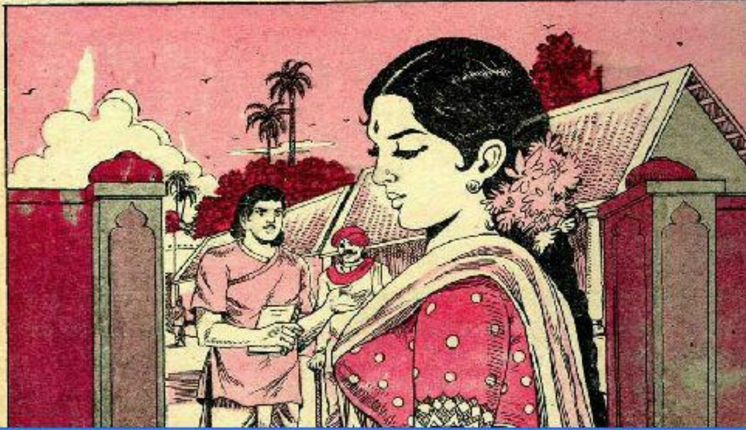
लग्नाचा मुहूर्त दोन दिवसांनी होता. धाकटा भाऊ बायकोला म्हणाला–"आपण लग्नाला नाही जायचं. गेलं तर आपल्या ऐपतीला साजेल असा अहेर करावा लागेल. ते आपल्याला जमणार नाही."

"दुप्पट फायदा होईल! माझ्या मनात एक विचार आला आहे. तुम्ही तोंड उघडू नका, फक्त पहात रहा!" बायको म्हणाली.

थोरला भाऊ बायकोला म्हणाला– "धाकटा भाऊ लग्नाला येणार. त्याच्या बायकोला त्यांच्या ऐपतीला साजेल असे लुगडे, शालू काहीतरी दे. मी कोठेतरी जाऊन थोडे कर्ज मागून घेऊन येतो."

लग्नात धाकटया भावाने नवऱ्या मुलीला एक चांदीचे 'केळीचं पान' अहेर म्हणून दिलं. मोठ्या भावाच्या बायकोने जावेला एक सुंदर शालू दिला.

तरी धाकटया भावाच्या बायकोचे समाधान झाले नाही. लग्न सोहोळा संपल्यावर चारचौघांसमोर एकदम अंगात आल्यासारखी अंबाडा सोडून केस पिंजारून उभी राहून म्हणाली–"माझी काही फिकीरच नाही आणि मुलीचं लग्न करा-यला निघालास का दादा? मी या घरची मुलगी आहे, मुलीची आते आहे. मला एक पैठणी आणून दिली पाहिजेस, आतांच्या

आतां!" असे म्हणत मोठमोठ्याने आरडा ओरडा करू लागला. त्या दोघां भावांना एक धाकटी बहीण होती. ती दहा वर्षांची होऊन वारली. आतां भावजयीच्या अंगात आल्यासारखी तीच ओरडत होती.

मांडवात गोंधळ उडून गेला. प्रत्येक कोपऱ्यात किंवा बाजूला जाऊन लोक खुसपूस करू लागले. मोठा भाऊ भोळा होता. ती धाकटी बहीण त्याची फार लाडकी होती. म्हणाला–"अग, तुला कधी मी कमी पडू देईन का?" असे म्हणत तो पैशासाठी घरात गेला.

इतक्यात मांडवांत आणखी एक गोंधळ उडाला. तोंपर्यंत गुपचुप सर्व पहात बसलेला नवरामुलगा बाजूलाच केळीचा खांब होता तो खांद्यावर घेऊन भयंकर आवाज काढून ओरडत फिरत नाचू लागला.

"आणखी काय, नवरा मुलगाच हनुमान झाला. आतां येथे कोणी राहयलाच जागा नाही. वारा, धूळ यांनासुद्धां थारा नाही." सर्व म्हणू लागले.

गुप्तपणे दांतओठ चावून नाइलाजाने मागे सरकली आणि तिच्या अंगातली तिची नणंद उतरली. लगेच नवऱ्या मुलाच्या अंगात आलेले सुद्धां नाहीसे झाले.

लग्न झालं त्याच्या दुसऱ्या दिवशी मोठा भाऊ महेशला विचारू लागला– "काय हो, तुमच्या अंगात असा देव येतो का?"

महेश हसून म्हणाला–"देव माझ्या अंगात नव्हता आला. तिच्या अंगातही तुमच्या बहिणीचे भूत नव्हते आले. भूतच मानले तर दहा वर्षांची मुलगी पैठणी मागेल का हो? तिचा दुष्टपणा ओळखून मीदेखील तिला धडा देण्यासाठी एक नाटक करून तिचे तोंड बंद केले."

देव अंगात येणारा जांवई मिळाल्या-बद्दल लोक अभिनंदन करू लागले म्हणजे मोठा भाऊ व भावजय म्हणत–"होय हो, आम्हांला देवासारखाच जांवई मिळाला आहे!"

सत्संगती

एके दिवशी नारदाने विष्णूकडे जाऊन सत्संगती पासून मिळणारा फायदा काय, असे विचारले. विष्णू म्हणाला–"दंडकारण्यात एक किडा आतांआत्तांच जन्मला आहे. त्याला विचार."

नारदाने दंडकारण्यात जाऊन त्या किडयाचा शोध लावला आणि विष्णूला विचारलेला प्रश्नच त्याला विचारला. त्या किडयाने एकदां मान वर करून नारदाला खालपासून वरपर्यंत पाहून प्राण सोडला.

नारदाने घाबरून जाऊन घडलेला वृत्तांत विष्णूला सांगितला आणि त्याच्या शंकेचे समाधान न झाल्याचे सांगितले.

"काही हरकत नाही अमुक एका गावी अमुक ब्राह्मणाची गाय नुकतीच व्यायली आहे, त्या वासराला जाऊन विचार." विष्णू म्हणाला.

नारदाने त्या प्रमाणे जाऊन त्या वासराचा शोध काढून तो प्रश्न विचारला. वासराने मान वर करून नारदाला खालपासून वरपर्यंत क्षणभर पाहून जमिनीवर अंग टाकले.

नारदाने पुन्हां विष्णूकडे जाऊन घडलेले वृत्त सांगून त्याच्या शंकेचे निरसन न झाल्याचे सांगितले. "दक्षिणेकडील चोळ देशाच्या राजाला आत्तांच एक मुलगा झाला आहे. त्याला जाऊन विचार." विष्णू म्हणाला.

नारदाने चोळ देशाच्या राजकुमाराला भेटून भीतभीत तोच प्रश्न विचारला.

राजकुमार म्हणाला–"महात्मन्, मी एक किडा होऊन जन्मलो होतो. आपल्यासारख्या थोर पुरुषाचे दर्शन लाभल्याने वासरू होऊन जन्मलो. पुन्हां आपले दर्शन लाभले म्हणून हा राजकुमार म्हणून जन्मलो. सत्संगतीचा लाभ पाहून जास्त काय सांग?"

मरावे परी कीर्तिरूपे उरावे

कर्पूर देशाचा राजा वसंतराय याच्या मनात त्याच्या प्रजेने त्याला एक मोठा राजा मानावे आणि थोर पुरुषां-सारखी 'आचंद्रदिवाकरी' कीर्ती प्राप्त व्हावी अशी इच्छा होती. कीर्ती संपादन करण्यासाठी त्याने प्रजेच्या हिताची अनेक कामे केली. त्याच्याविषयीं प्रजेला काय वाटते, या इच्छेने तो वेष पालटून राज-धानीतच नव्हे तर खेडोपाडी हिंडे. प्रजेच्या तोंडी आपली स्तुती ऐकून राजाला फार आनंद होई.

परंतु एका गावी रामराव नावाच्या माणसाला वसंतरायच्या बाबतीत तसं प्रशंसा करण्यालायक काही दिसलं नाही. ते राजाविषयी बेफिकीरपणेच बोलत म्हणाले– "फार ऐकले त्याच्या विषयी! पण त्याने आमच्या गावाकरितां काय केले हो?" वसंतरायाच्या मनाला ती गोष्ट फार लागली. त्याने त्या गावात कोणकोणत्या गोष्टींची उणीव आहे चवकशी केली. पाण्याची अडचण असल्याचे कळले. गावात एकच एक तलाव होता. पाऊस बरोबर पडला नाही की तो भरत नसे.

वसंतरायाने राजधानीला जाऊन मंत्र्यांशी बोलून त्यांचा सल्ला घेतला आणि त्या गावातून जाणारा एक कालवा खोदवला. कालवा खणून झाल्यावर गाव-कऱ्यांची पाण्याची गैरसोय दूर झाली.

राजा वेष पालटून त्या गावी गेला व रामरावांना भेटला. या खेपेस रामराव आपली खूप प्रशंसा करणार असे वसंत-रायाला वाटत होते. परंतु रामाराव म्हणाले–"काय हो एक कालवा खणला म्हणजे सर्व झालं का? आम्हांला पाण्याची गैरसोय होती ती खरी, पण दुसरी काही अडचण नाही का?"

श्री स. ना. मराठे

वसंतरायाने पुन्हां जास्त खोल जाऊन चवकशी करविली तेव्हां ते गाव एक खेडेगाव असल्याने मोठ्या रस्त्याला त्या गावाहून जायला यायला सोयीचा रस्ता नसल्याचे कळले. वसंतरायाने तसा रस्ता करवून दिला. आतां त्या गावाहून दुसऱ्या कोणत्याही गावाला जाणें येणे सोपे झाले.

तरीदेखील रामरावांनी राजाविषयी आपले असमाधानच व्यक्त केले. राजाने त्या गावात एक शाळा काढली आणि एक धर्मार्थ दवाखाना उघडून दिला. अशी अनेक गावकऱ्यांच्या सोयीची कामें वसंतरायाने करून दिली. एका खेडेगावाला शहराचे रूप आले. गावकरी राजाची खूप वाखाणणी करू लागले. परंतु रामरावांच्या तोंडी स्तुतीचा एक शब्ददेखील बाहेर पडला नाही.

शेवटी वसंतरायाने कंटाळून चिडून जाऊन विचारले–" मग काय हो रामराव? सर्व गाव वसंतरायाच्या कीर्तीचा स्तंभ आकाशापर्यंत बांधीत असतां तुम्ही एक देखील चांगला शब्द कां बोलत नाही?"

"राजापासून त्यांना फायदा झाला म्हणून ते तसं म्हणत आहेत. मी कशाला म्हणू त्याला चांगला म्हणु?" रामराव रागाने म्हणाले.

"राजाने प्रजाहिताची इतकी कामे केली, म्हणून प्रजा सुखी झाली. तुमचं एकट्याचं बरं झालं नाही म्हणतां का?" वसंतरायाने विचारले.

"होय तेच! कालव्याचा फायदा जमिनी असणाऱ्यांना झाला. मला जमीन नाही. रस्त्याचा फायदा व्यापाऱ्यांना झाला. मी व्यापार करीत नाही. शाळेचा फायदा ज्यांना मुलं आहेत त्यांना झाला. मला शिकण्याचं वय असलेले मूल नाही. धर्मार्थ दवाखाना आला. माझं कधी डोकं दुखत नाही की पोट दुखत नाही. शहरातल्या-सारखी करमणुकीची उत्तम साधने झाली आहेत. ती पाहायला माझ्याकडे पैसे कोठे आहेत?" रामराव म्हणाले.

आतां रामरावांच्या परिस्थितीची वसंत-रायाला खरीखुरी कल्पना आली. म्हातार-पण आल्यानंतर त्याच्याकडे त्याची मुलं दुर्लक्ष करीत. राजाने रामरावांसाठी एक लहानसे घर बांधून दिले आणि सुखाने म्हातारपण जावे म्हणून पैशाची व्यवस्था करून दिली. या खेपेस भेटल्यावर राम-रावांनी राजाची खूप स्तुती केली.

वसंतराय वेष पालटून संचार करीत आणखी एका गावी गेला. तेथे सोमेश्वर-राव नावाचे गृहस्थ तसेच चिडल्यासारखे म्हणाले–"हा कोण मोठा राजा झाला हो? त्याने आमच्या गावासाठी काय केले?"

या खेपेस राजाने गावाच्या परिस्थिती-विषयीच नव्हे तर सोमेश्वररावांच्या परि-स्थितीविषयीं देखील चवकशी केली. त्याने त्यांच्या सर्व गरजा भागविण्यासाठी योग्य ती तजवीज केली, दुसऱ्या खेपेस सोमेश्वर-रावांनी राजाची खूप वाखाणणी केली.

वसंतरायाचे डोळे उघडले की, किती कामे केली तरी ती करणाऱ्याला लोक मानीत नाहीत. प्रत्यक्ष त्या व्यक्तीच्या उपयोगी पडले तरच मान देतात. देशातल्या प्रत्येक व्यक्तीकडून अशी मान्यता मिळ-वायची झाली तर प्रत्येकाच्या व्यक्तिगत गरजा भागविल्या पाहिजेत. ते शक्य नाही. म्हणून दहा जणाना उपयोगी पडतील अशी कामे करणेच बरोबर. वसंतरायाने पुढे तेच केले. जिवंत असेपर्यंत त्याला मान मिळाला नसला तरी कर्पूरच्या वसंतरायांचे नाव मात्र चिरस्थायी झाले.

निरुपयोगी कला

बालाजी नावाचा एक माणूस उतारवय होईपर्यंत चोऱ्या करून पुढे शहरात जाऊन एका सभ्य नागरिकासारखा राहू लागला. कोणी बरोबर असेल तर चोरी करणे अशक्य नाही, परंतु बरोबर दुसरा चोरच असेल तर त्यांत धोका आहे असे समजून त्याने कोणत्याही चोर साथीदाराला घेण्याचा विचार मनातून काढून टाकला.

एके दिवशी याच्या घरासमोरच्या उघड्या जागेवर डोंबाऱ्याचे खेळ सुरू झाले. त्या सर्व खेळात एका तरुण मुलाचे काम चोराला फार आवडले. उंचावरून उडी मारणे व लांब उडी मारणं या कामात त्याचे प्राविण्य पाहून बालाजी खूष झाला. तो मुलगा दिसायलासुद्धा बऱ्यापैकी होता. त्या मुलाशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले तर अष्टौप्रहर आपल्याबरोबर राहील असे वाटून त्याने तशी चवकशी केली. मुलगा तयार झाला आणि लग्न करून सासऱ्याच्या घरी रहायला तयार झाला.

एके दिवशी रात्री बालाजी आपल्या जावयाला बरोबर घेऊन एका श्रीमंत माणसाच्या घरी चोरी करायला गेला. "ही आवाराची भिंत ओलांडून आतून पुढचे दार उघड." तो जावयाला म्हणाला.

"तशी उडी मारणे साधी गोष्ट आहे का मामा! खांब उभा केला पाहिजे, डफ वाजवायला हवा, लोकांच्या टाळ्यांचा आवाज ऐकायला आला पाहिजे. ते सर्व नाही आणि उडी मारणे म्हणजे सामान्य गोष्ट आहे का?" तो मुलगा म्हणाला.

घराचा गौरव

एका जमिनदाराला तीन मुलगे होते. तिघांची लग्ने झाली होती व त्यांच्या बायका संसार करू लागल्या होत्या. जमिनदार फार लोभी स्वभावाचा होता, मुलांच्या हातात पैसा मुळीच येऊ देत नसे. म्हणून तिघांनी धनार्जन करण्यासाठी निरनिराळी कामे काढली. मुलांनी निरनिराळ्या चुली मांडवणे हे घराण्याच्या नावाला बट्टा लावण्यासारखे आहे, असे जमिनदाराचे म्हणणे होते. म्हणून सर्वांना एकत्र रहावे लागत होते.

जमिनदार स्वत:च्या प्रकृतीसाठी लहान मोठा आजार आला तर निसर्गोपचार करीत असे. जमिनदार दररोज स्नानाला कालव्यावर जाई. तेथे अंगाला ओली माती लावून बसे आणि दोनतीन तासांनी माती अंगावर वाळून गेल्यावर स्नान करीत असे.

जमिनदार सर्व मिळकत एका निराळ्या खोलीत कुलूप लावून ठेवी व किल्ल्या कनवठीला लावून ठेवी. आंघोळीला जातांना तो त्या किल्ल्या दुसऱ्या मुलाजवळ संभाळून ठेवायला सांगून जाई. इतर दोघांवर त्याचा एवढा विश्वास नव्हता.

एके दिवशी तो आंघोळीला निघाला त्या वेळी घरात एकदेखील मुलगा नव्हता. सुनांपैकी सर्वात धाकटी आपल्याला सर्वात जास्त मानते असे वाटत असल्यामुळे त्याने किल्ल्या तिच्याजवळ ठेवल्या व स्नान करून परत येईपर्यंत संभाळून ठेवायला तिला सांगितले.

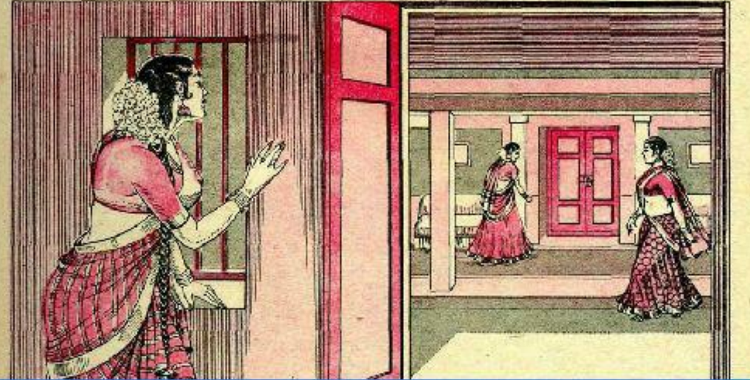
परंतु थोडे अंतर चालून गेल्यावर धाकट्या सुनेवर इतका विश्वास टाकणे बरोबर नाही असे वाटून जमिनदर परतला आणि थोरल्या सुनेला गुप्तपणे धाकटीवर नजर ठेवायला सांगून पुन्हा स्नानाला निघाला. दोघी परस्परांना सामील झाल्या आणि चोरी केली तर? असा संशय येऊन म्हातारा पुन्हा परत आला आणि मधलीला गुप्तपणे दोघींवर कडक नजर ठेवायला सांगून निश्चित होऊन स्नानाला निघून गेला.

किल्ल्या हातात आल्या त्या क्षणापासून खोली उघडून आत काय आहे हे पाहण्याची धाकटीला घाई झाली. परंतु ती जेव्हां जेव्हां त्या खोलीकडे वळे त्या त्या वेळी थोरली काहीतरी काम काढून त्या बाजूला येई. मधलीची इतर दोघींवर नजर असल्याचे देखील दोघींना स्पष्ट कळले.

तिघींनी परस्परांना बोलावून विचारले तेव्हां सासऱ्याला तिघींवर संशय असल्याची व त्याने केलेल्या युक्तीची गोष्ट कळून आली. तिघी एक झाल्या आणि खोलीचे दार उघडून तिजोरी उघडली. तिजोरीतून त्यांना हवा होता तो ऐवज काढून घेऊन त्यांनी पुन्हां तिजोरी बंद केली आणि खोलीच्या दाराला पहिल्यासारखे कुलूप लावून ठेवले.

त्यांच्या घराच्या शेजारीच एक कापडाचा व्यापारी रहात असे. तिघी त्याच्याकडे गेल्या आणि प्रत्येकीला एकेक नवे लुगडे घेऊन, नेसून सासरा परत यायच्या आत काही झालेच नाही अशी बतावणी करून गाणं गात गप्पा मारीत कामात गुंगून गेल्या.

तिघी नवी लुगडी नेसलेल्या दिसतांच सासऱ्याच्या मनात 'धस्स' झाले. परंतु त्याने मनातली गोष्ट बाहेर न दाखवितां

थाकटया सुनेला विचारले–"कोठून ग आणली नवी लुगडी ?"

किल्लया सासऱ्याला परत आणून देत ती म्हणाली–"आपण तसे तिकडे गेलात आणि एक ज्योतिषी आपल्या घरी आला आणि म्हणाला–"जवळच एक धनाचा गुप्त ठेवा आहे आणि लवकरच तो माझा होणार आहे असे सांगून निघून गेला. तो गेल्यावर आपल्या ओळखीचा एक कपडयाचा व्यापारी आला आणि आम्हां तिघींची खूप प्रशंसा करून त्याने प्रत्येकीला एकेक लुगडे अशी तीन लुगडी गळयात बांधली. आम्ही काय करणार? किमत विचारली तर म्हणाला–'तुमच्या सासऱ्याला घराण्याचा जो अभिमान आहे मला माहीत नाही का? मी मेलो आणि स्वर्गाला गेलो तरी तो मला परत बोलावून किमत देईल, कधी उधार ठेवणार नाही." इतक्यात तुमच्या खोलीतून कोणीतरी आतून जोराने दार वाजविले. बांगडया वाजल्या. लगेच कापडवाला म्हणाला–"बाई! धनलक्ष्मी आतून दार वाजविते आहे दार उघडायला!" आम्हां तिघींना भीती वाटली. तिघी मिळून दाराजवळ गेलो आणि दार उघडलं. चुडा असलेले दोन हात दाराच्या फटीतून बाहेर आले आणि आमच्या हातात पैसे ठेवून अदृश्य झाले. आम्ही लुगडयांची किमत देऊन टाकली.

त्याच वेळी तिघे मुलगे घरी आले. जमिनदाराचा जळफळाट झाला. कोठे आहे तो कापडाचा व्यापारी, पाहू दे मला!"

मोठी सून म्हणाली–"आपल्या घराण्याचं नाव काढीत तेव्हांच निघून गेला, मामंजी!"

जमिनदार एक शब्ददेखील बोलला नाही. सुनांना काही बोलावे तर मुलांना राग येईल व निराळं रहायचं आहे म्हणून हट्ट धरून बसतील व आपलं घराण्याचं नांव जाईल या विचाराने गप्प राहिला.

तिघे मुलगे उजाडल्याबरोबर घर सोडून जातात की काय या गोष्टीचे त्याला त्या नंतर स्वप्नदेखील पडले नाही.

वैद्य आणि वैदू

दक्षिणेत मदुरा जिल्ह्यात कीर्तिपुर नांवाच्या गावी सुंदराचारी नावाचा एक वैद्य होता. वास्तविक तो वैद्य नव्हताच, अथर्वणाचार्य नावाच्या एका मोठया वैद्याचा मुलगा होता. अथर्वणार्य फक्त एक मोठे वैद्यच नव्हते तर त्यांनी कित्येक रसायने व भस्मे, लेह्य असावे, अरिष्टे तयार करून ठेवली होती. ते वारल्यावर वैद्यबुवांचाच मुलगा म्हणून तो गावकऱ्यांना औषधे देऊन वैद्यकी करु लागला.

काही दिवसांनी रामचंद्र नांवाचा एक तरुण वैद्यकशास्त्राचे पद्धतशीर शिक्षण घेऊन कीर्तिपुरला आला व तेथेच राहू लागला.

एकदां गावच्या पाटलांची मुलगी बाळंत झाली व तिला बाळंतपणात ताप आला. तेव्हां पाटलाने सुंदराचारीला बोलाविले. त्याने बाळंतिणीची नाडी पाहून एक औषध दिले आणि बाळंतीण अंथरुणावर थोडी पडली असेल तिच्या सर्वांगाला दरदरून घाम सुटला. बाळंतिणीचे हातपाय गारठल्याचा ओरडा झाला.

ते कळतांच पाटलांचा नोकर मागेपुढे न पाहतां रामचंद्र वैद्याकडे धावला. रामचंद्रने नाडी परीक्षा करून आपल्या पिशवीतून कसले तरी भस्म काढून मधाबरोबर रोग्याला चाटायला दिले. थोडयाच वेळात तिने डोळे उघडून पाहिले.

त्या दिवसापासून रामचंद्रच त्या गावचा वैद्य म्हणून प्रसिद्ध झाला. अर्थातच सुंदराचारीच्या पोटावर पाय आला. त्याचा द्वेषाग्नी भडकला. त्याने आपल्या करटकाचारी नावाच्या मित्राचा सल्ला घेतला.

आपल्या मित्राच्या सल्ल्याप्रमाणे सुंदराचारीने सुब्रह्मण्यम् नावाच्या एका माणसाला हाताशी धरले. त्याला खूप पैसा चारला आणि त्याने काय करावयाचे हे देखील

सांगून पढवून ठेवले. तो सुब्रह्मण्यम् आणखी दोघां साथीदारांना बरोबर घेऊन सरळ रामचंद्र वैद्याच्या घरी गेला. त्यावेळी रामचंद्र गावच्या पाटलाशी बोलत बसलेला होता. सुब्रह्मण्यम् रामचंद्रला पोटशूल असल्याचे सांगून औषध मागू लागला. रामचंद्रने सुब्रह्मण्यमची वैद्यकीय परीक्षा करून पोटशुलीची लक्षणे नसल्याचे सांगितले आणि पोटदुखण्याचे कारण अजीर्ण झाले असावे असे म्हणाला. म्हणून त्याने त्याला लवण भास्कर औषध दिले.

सुब्रह्मण्यमने ते चूर्ण खाऊन टाकले व किचाळ्या फोडून ओरडू लागला व जमिनीवर लोळू लागला. सुब्रह्मण्यम् बरोबर आलेले दोघे जण ओरडा करू लागले– "सुब्रह्मण्यम्चा जीव घेतला हो, हा वैद्य आहे की राक्षस?"

रामचंद्र वैद्याने लगेच सुब्रह्मण्यम्ची नाडी पाहिली व तो सोंग करीत असल्याचे ओळखून त्याची खोड मोडण्याचे ठरविले. म्हणाला–"ही पोटदुखी सामान्य नव्हे, जीवघेणी पोटदुखी आहे. याला औषध एकच आहे,–'विषस्य विषमौषधम्'! विषाला विषानेच मारावे लागणार. हे पहा मी ह्याच्या घशात घातल्या बरोबर पोटदुखी असेल तर बंद होईल.परंतु जर का पोटदुखी नसेल तर मात्र रोगी तडफडून मरून जाईल." त्याने पाटलाला साक्षी रहायला सांगितले.

असे सांगून रामचंद्र घरात गेला व घरातून कसले तरी औषध सांगून ग्लासात घेऊन आला. म्हणाला–"उघडा सुब्रह्मण्यमचे तोंड, धरा घट्ट त्याचे हातपाय!"

"नका हो, जीव घेऊ!" असा ओरडत सुब्रह्मण्यम् उठून उभा राहिला.

सुंदराचारीचा कट सुब्रह्मण्यमच्या तोंडी पाटलांच्या समोरच रामचंद्रने वदवून घेतला. सर्व गावभर ती बातमी पसरली. दुसऱ्या दिवशी सकाळी लोकांनी ऐकले की सुंदराचारी अथर्वणारींचे मोठे औषधालय तसेच सोडून व चंबूगबाळे घेऊन निघून गेला आहे.

गुरूने शिकविलेला मंत्र

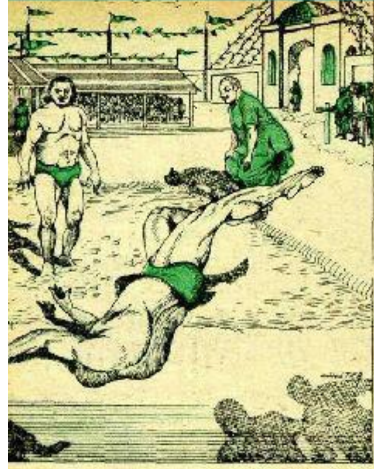
फार पूर्वी चंपावती नावाच्या एका शहरात पर्वतमल्ल नावाचा एक मल्ल तरुणांना मल्लविद्येचे शिक्षण देत असे. त्याच्या शिष्य वर्गात भार्गव आणि शूरवर्मा नावाचे दोघे तरुण मल्ल होते.

एके दिवशी दीर्घनाथ नावाचा एक मल्ल पर्वतमल्लाकडे येऊन म्हणाला– "वस्ताद, तुला जे चारपाच डावपेच येत आहेत तेवढेच शिकवून तुझे शिष्य अजिक्य होतील असे तुला वाटते आहे का? पाहू तरदे तुझ्या शिष्यांपैकी एखाद्याचा प्रताप!"

गुरूचा अपमान करणारे ते आव्हान ऐकून भार्गव संतापला. त्याने दीर्घनाथाला कंबरेजवळ धरून उचलले आणि गरगर फिरवून खाली पाडले. दीर्घनाथाला कंबर मोडल्यासारखे झाले. तो उठला आणि एक शब्ददेखील न बोलता निघून गेला.

काही वर्षांनंतर भार्गव व शूरवर्मा यांचे शिक्षण पूर्ण झाले आणि दोघे उदरनिर्वाहाचे साधन म्हणून मल्लविद्येचा उपयोग करीत देशाटनाला निघाले. दोघे मगध राज्यात आले. राजधानीत प्रवेश केल्यावर त्यांना एक गोष्ट कळली. राजाच्या पदरी एक दरबारी मल्ल असतो, परंतु तो त्या पदावर कायम नसतो. जो कोणी त्याला मल्लयुद्धात पाडतो त्याची त्या पदावर नेमणूक करण्यात येते. भार्गव व शूरवर्मा दोघांनी आपल्या भाग्याची परीक्षा पहावयाचे ठरविले. शूरवर्माने भार्गवला पहिली संधी दिली.

भार्गव आणि दरबारी मल्ल दोघांचे मल्लयुद्ध ठरल्या वेळी सुरू झाले. बराच वेळ रेटारेटी, डावपेच होत राहिले. भार्गवने त्याला त्याच्या गुरूने शिकविलेले सर्व पेच वापरून पाहिले. परंतु दरबारी मल्ल सामान्य नव्हता. तो प्रति डावपेच टाकून भार्गवचे

प्रयत्न निष्कळ करीत होता. परंतु एवढे स्पष्ट होऊ लागले की दरबारी मल्लाची सरशी होणार, आणि तेच झाले. सुरवातीला दरबारी मल्ल स्वतःचे रक्षण कसे करावयाचे हे पहात होता. परंतु आक्रमक पवित्रा टाकून त्याने भार्गवला शेवटी माती चारली. भार्गव हारला.

शूरवर्माने दुसऱ्या दिवशी दरबारी मल्लाशी कुस्तीला तयार होऊन दंड थोपटला. तो जातांना भार्गवला भेटून गेला होता. दोघे मल्ल आखाडयात उतरले. सलामीसाठी दोघांनी हात पुढे केल्याबरोबर शूरवर्माने चटदिशी दरबारी मल्लाला उचलले आणि आडवे घातले. तो आखाडयाच्या बाहेर जाऊन पडला. पुढे कुस्तीची गरजच राहिली नाही. शूरवर्माला दरबारी मल्लाची जागा मिळाली. जुना मल्ल एक शब्ददेखील न बोलतां निघून गेला.

भार्गवने, शूरवर्माने दाखविलेली युक्ती पाहून आश्चर्यचकित होऊन विचारले–"वर्मा! आपल्या गुरूने माझ्या नकळत तुला काही पवित्रे आणि पेच शिकवले आहेत. तू त्या दरबारी मल्लाला जिंकलेस तो पवित्रा मला गुरुजींनी शिकविला नाही."

शूरवर्मा ते चूक असल्याचे सांगून म्हणाला–"हा मंत्र मला गुरुजींनी शिकविलाच नाही. तो मी आणखी एका वस्तादाकडे शिकून घेतला." असे सांगून तो उस्ताद जेथे रहात असे ती जागादेखील सांगितली.

शूरवर्मा म्हणाला ते भार्गवला खरे वाटले नाही. तो त्या गावात गेला.

तो वस्ताद भार्गव म्हणाला ते सर्व शांतपणे ऐकून घेऊन म्हणाला–"हा पवित्रा मी शोधून काढलेला नाही. येथून जवळच प्रतिष्ठानपुर नावाचं गाव आहे. त्या गावातल्या एका खाटिकाशी माझी कुस्ती झाली. त्याने मला हा पेच टाकून पाडलं. त्या पेचाचा मी अभ्यास केला आणि तुझ्या मित्राला मी तो शिकविला."

भार्गव प्रतिष्ठानपुरला त्या खाटिकाचा शोध काढीत निघाला. त्या उस्तादाने सांगितलेल्या खुणाखाणा ओळखून भार्गव त्या खाटकाच्या दुकानाजवळ [illegible]ला. तो खाटिक दुसरा तिसरा कोणी नव्हता, दीर्घनाथच होता. त्याला पाहून भार्गव चकित झाला.

दीर्घनाथसुद्धा भार्गवला पाहून आश्चर्यचकित होऊन येण्याचे कारण विचारू लागला. भार्गवने घडलेला सर्व वृत्तांत सांगून त्याच्या मनातली शंका विचारली.

दीर्घनाथ सर्व वृत्तांत ऐकून पोट धरून खूप हसून म्हणाला–"अरे तूच नाही का तो पेच माझ्यावर टाकला होतास? मी तुझ्या गुरूलाच आव्हान केले तेव्हां तू रागाने माझ्यावर उसळून आलास आणि मला उचलून फेकलेस, ते नाही का आठवत? तो पेच मला फार आवडला, तो डाव उत्तम पेच म्हणून मी चांगला शिकून घेतला.

"मी त्या दरबारी मल्लाबरोबर इतका वेळ मल्लयुद्ध केले, परंतु माझ्याच बरोबरीच्या शूरवर्माने एका क्षणात त्याला जमिनीवर लोळविले, ते कसे ते मला कळले नाही." भार्गव म्हणाला.

त्यात विचित्र, न कळण्यासारखे असे काय आहे? खऱ्या मल्लयुद्धाने करायचं कामच आहे ते! पहिल्याने तुला मल्लयुद्धाला पाठवून शूरवर्माने शत्रूच्या बलाबलाची कल्पना करून घेतली. तुमच्या गुरूने शिकविलेले सर्व डाव पेच निरुपयोगी ठरलेले प्रत्यक्ष पाहून त्याने स्वतः कुस्तीला गेला असतां सलामीच्या वेळी हा डाव टाकला. त्याने शत्रूला विचार करायला, शक्ती अजमावून घ्यायला संधीच दिली नाही. पहिल्याच पकडीत त्याला माती चारली.

काही म्हणा, शूरवर्मा आपल्याहून वस्ताद आहे आणि त्याला दरबारी मल्लाचे पद मिळाले याबद्दल त्याला आनंदच झाला.

दहा हजाराचे इनाम

एका देशाच्या राजधानीत भीमू नावाचा एक अट्टल चोर रहात असे. राजाने त्याला धरण्यासाठी आकाशपाताळ एक केले, परंतु त्याला त्यात यश मिळाले नाही तेव्हां त्याने चोराला धरून देणाऱ्याला दहा हजारांचे बक्षिस जाहीर केले.

एकदां भीमू एका श्रीमंत गृहस्थाच्या वाड्यात चोरी करायला गेला. तो वरच्या मजल्यावर पोचतांच घरातल्या नोकरांनी त्याला पाहून 'चोर' 'चोर' म्हणून ओरडा केला आणि त्याला धरण्यासाठी जेवढ्या पळवाटा होत्या त्या अडवून उभे राहले. भीमूने घराजवळ एक आंब्याचे झाड होते त्यावर उडी घेतली आणि शेजारच्या घरच्या आवारात नाहीसा झाला. नोकर त्याला धरतां न आल्याबद्दल हात चोळू लागले.

खरोखर भीमू आंब्याच्या झाडाची फांदी हातातून सुटल्यामुळे खाली पडला होता. त्याला बरेच लागले होते. तो पडला होता ते आवार रामशास्त्री नावाच्या एका वैद्याच्या घराचे होते. भीमू लंगडत वैद्य बुवांकडे गेला आणि वांचवायला विनवण्या करू लागला. वैद्यबुवा भीमूच्या जखमा तपासून औषध आणायला म्हणून घरात गेले.

परंतु रामशास्त्री कंदील लावून घेऊन आणि मागच्या दाराने बाहेर निघाले. तेव्हां त्यांच्या बायकोने 'अवेळी कोठे निघालात' म्हणून चवकशी केली.

रामशास्त्री हळू आवाजात तिला म्हणाले–"अग, आपल्या नशिबाने भीमू दरोडेखोर स्वतः होऊन आपल्या घरी आला आहे. महाराजांनी दहा हजार रुपयांचे इनाम जाहीर केले आहे. मी येईन तोपर्यंत त्याच्यावर थोडी नजर ठेव."

रामशास्त्री बराच वेळ झाला तरी ते न आलेले पाहून भीमूला संशय आला. त्याने रामशास्त्रींच्या बायकोला सुरा दाखवून व दरडावून धमकी देत विचारले–"कोठे गेला ग, तुझा नवरा?"

रामशास्त्र्यांच्या बायकोने घाबरून खरे ते सांगून टाकले. भीमूने आपला जीव धोक्यात असल्याचे ओळखले व स्वतःला सावरून म्हणाला–"बाई! मला तुम्ही धरून दिलेत तर महाराज तुम्हांला दहाच हजार देतील, माझे तुम्ही रक्षण केलेत तर मी एक लाख रुपये देईन. मला कोठेतरी लपवून ठेवा."

रामशास्त्र्यांच्या बायकोच्या मनात लोभ वाढला. तिने भीमूला धान्याच्या कोठारात लपायला सांगितले आणि स्वतः केस पिंजारून नवरा शिपायांना घेऊन आल्याबरोबर ओरडली–"त्याने मला मारले आणि वडवून पळून गेला हो!"

राजाचे शिपाई निघून गेल्यावर भीमू बाहेर आला. बायकोने त्यांना सर्व सांगितले. रामशास्त्री भीमूच्या जखमांना औषध लावीत विचारू लागले–"आम्हांला पैसे कसे पोचते करणार रे तू? तुझ्या बरोबर येण्यात जिवाला धोका आहे!"

भीमू एक खुणेचा कागद देऊन म्हणाला–"हा कागद माझ्या अनुयायांना दाखवा. ते तुम्हांला एक लाख देतील. तुम्ही पैसे घेऊन परतल्यावर मला सोडवा."

असे सांगून कोठे कसे जायचे हे रामशास्त्रांना नीट समजावून सांगितले.

रामशास्त्री चोरांच्या गुप्त अड्ड्याकडे गेले. त्यांना एक लक्ष रुपये मिळाले. परंतु चोर पाठीमागून कळू दिल्या शिवाय आले व ते घरी पोचतांच त्यांचे हात पाय बांधून टाकून आपल्या नायकाला सोडविले. भीमू एक लक्ष परत घेऊन तर गेलाच, रामशास्त्र्यांच्या मुलाला उचलून नेत म्हणाला–"दहा हजार रुपये देऊन मुलाला सोडवून घ्या!"

रामशास्त्र्यांनी त्यांच्याजवळ वैद्यकशास्त्र शिकत असलेल्या शंभू नावाच्या एका तरुणाला मार्ग काढायला सांगितले. त्याने

एक युक्ती सुचविली. दोन दिवसांनी भीमूने येऊन रामशास्त्रांना विचारले– "मग काय ठरविलेत ?"

"अरे, थोड्याच वेळा पूर्वी नाही का तुला मी दिले? तू आणखी दहा हजार घेऊन पडक्या शिवालयाजवळ या म्हणाला नव्हतास का? असं केलेस तर कसं रे?" रामशास्त्री रडकं तोंड करून विचारू लागले.

"मी आलो म्हणतां? केव्हां कोठे? सपशेल खोटे!" भीमू दरडावून म्हणाला.

"उद्यां मध्यरात्र उलटल्यावर यायला तू पुन्हांपुन्हां सांगितलेस...कदाचित तुझ्या अनुयायांपैकी कोणी तुझा वेष करून तर नव्हता आला?" रामशास्त्री चकित होऊन विचारू लागले.

भीमूला सुद्धां संशय आला. "उद्या रात्री मी येतो तर त्या जागी. खोटे ठरले तर हा सुरा पहालात ना?"

दुसऱ्या दिवशी रामशास्त्री शिवालया-जवळ गेले. एक बुरखेवाला येऊन विचारू लागला–"पैसे आणलेस का?"

"काल तू निघून गेल्यावर, स्वतःला भीमू म्हणून सांगत आणखी एक जण आला." रामशास्त्री म्हणाले.

"मीच रे खरा भीमू!" असे म्हणत बुरखेवाल्याने रामशास्त्रीच्या हातातली पैशाची पिशवी हिसकावून घेतली.

आड उभा राहून पहात असलेला खरा भीमू बुरखेवाल्यावर तुटून पडला. बुरखेवाला तयारच होता. त्याने भीमूला घट्ट आवळून धरले. रामशास्त्र्यांनी दोरीने भीमूचे हात-पाय बांधून टाकले.

शंभूने बुरखा काढून फेकला. दोघांनी मिळून भीमूला शिपायांच्या हाती कैद करविले. भीमूच्या पाठोपाठ त्याचे अनुयायी कैद झाले. रामशास्त्र्यांचा मुलगा घरी परत आला. त्यांना दहा हजारांचे इनाम मिळाले.

"वास्तविक हे तुलाच मिळाले पाहिजेत, शंभू!" रामशास्त्री म्हणाले.

"ही गुरुदक्षिणा म्हणून घ्यावी!" शंभू म्हणाला.

मांत्रिकाचा पोपट

कौशिकपूरचे महाराज बीरसेन यांची पट्टराणी शशीदेवी हिची एक लाख रुपयांची हिऱ्याची माळ चोरीला गेली. परंतु चोरीचा पत्ता लावणे कठीण झाले. कारण अंतःपुरात काम करणाऱ्या दास-दासींची संख्या पन्नासावर होती.

महाराजांनी अंतःपुरातील सर्व नोकरांना बोलावून सांगितले की ज्या कोणी ती माळ पाहिली किंवा उचलली असेल त्याने आणून दिल्यास त्याला शिक्षा तर होणारच नाही, इनाम मिळेल.

एके दिवशी महाराज दरबारात बसले असतां कोणीतरी साधू एक पोपट घेऊन राजाच्या दर्शनास आला.

साधू म्हणाला–"महाराज, मी एक मांत्रिक आहे. महाराणी सरकारांची हिऱ्याची माळ गेली असल्याचे ऐकतो. मी आपल्या मंत्रबळाने या पोपटाकडून माल चोरून देणाऱ्या चोराचे नाव सांगू शकेन!"

ते ऐकून राज्यसभेत एकदम नवे चैतन्य आल्यासारखे झाले. राजाने सर्वांना शांत रहायला सांगून साधूला विचारले–"चोर कोण आहे हे कळण्यापूर्वी तुमची मंत्रशक्ती तर आम्हांला पाहू द्याल? ती पाहून अर्थातच आम्हांला आनंदच होईल."

साधूने पोपटाला राजाजवळ नेऊन ठेवला व म्हणाला–"महाराज, आपण पोपटाला काही प्रश्न विचारून पहावा. तो लगेच बरोबर उत्तर देईल."

"आमच्या अंतःपुरात किती नोकर आहेत?" राजाने पोपटाला विचारले.

"त्रेपन्न!" पोपट म्हणाला.

"त्यांच्यापैकी काही जणांची नावे सांगशील का?" राजाने पुन्हां विचारले.

पोपटाने फार वेळ न थांबतां तत्क्षण काही नावे सांगितली.

लगेच दरबारात एकदम आश्चर्याचा ध्वनी उमटला.

राजाने दरडावीत लोकांना संबोधन करून म्हटले–"मी अजून अवधी देतो, कोणी माळ चोरून नेली असेल तर ती त्याने आणून द्यावी. मी वचन दिल्याप्रमाणे त्याला शिक्षा करणार नाही, उलट चांगलेसे इनामच देईन. हा पोपट चोर कोण आहे विचारल्याबरोबर सांगेल. तरी चोराला शिक्षा करण्याचा विचार माझ्या मनातही नाही. म्हणून चोराने स्वतः पुढे येऊन आपला अपराध स्वीकारून माफी मागावी."

दरबारातील प्रत्येक व्यक्तीने महाराजांच्या औदार्याची खूप प्रशंसा केली.

त्या दिवशी रात्री महाराज भोजन वगैरे झाल्यावर विश्रांती घेत पडले असतां एक शिपाई भीतभीत पुढे येऊन माळ महाराजांना देत महाराजांचे पाय धरून बसला व क्षमा मागू लागला. माळ परत मिळाल्याच्या आनंदात महाराज त्या वेळी त्याला एका शब्दाने देखील काही बोलले नाही. त्यानंतर मात्र त्यांनी त्याला हद्दपारीची शिक्षा देऊन पाठवून दिले.

चोराला धरण्यासाठी महाराजांनी स्वतः व त्यांचा प्रधान देववर्मा दोघांनी मिळून केलेली युक्ती कोणाला माहीत नव्हती.

साधूचा वेष करून आलेला साधू महाराणी सरकारांचा धाकटा भाऊच, म्हणजे महाराजांचा मेहुणाच होता. तो त्या देशातला नव्हता. तो पोपट त्याने पाळलेला पोपट होता. त्याला लहानपणापासून बोलायला शिकविले होते. तो कोणत्याही परिस्थितीत चोराचे नाव सांगणे शक्यच नव्हते. परंतु अंतःपुरातील काही नोकरांची नावे त्याला शिकवून ठेवलेली होती.

पोपटाला जवळ ठेवूनही महाराजांनी चोराला स्वतःचा अपराध कबूल करायला सांगण्यात विशेष औदार्य असे काहीच नव्हते. पोपट चोराचे नाव नक्की सांगू शकेल एवढा विश्वास उत्पन्न व्हावा, एवढाच हेतू होता.

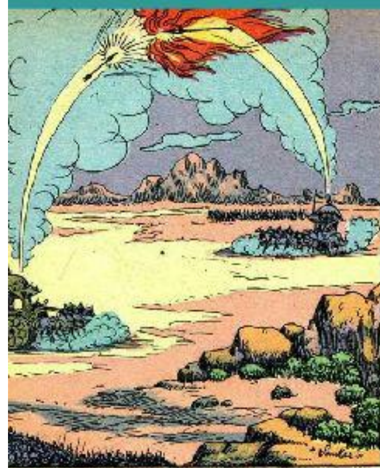

महाबली हनुमान

रामाने रथात उभा राहून बाण सोडायला सुरवात केल्यावर रावणाने रौद्ररूप धारण करून रामावर गांधर्वास्त्रांचा प्रयोग केला. दिव्यास्त्राची तोड दिव्यास्त्रच आहे. त्याप्रमाणे रामाने गांधर्वास्त्राचा प्रयोग करून ते निरुपयोगी करून टाकले. त्यानंतर रावणाने सोडलेल्या दिव्यास्त्राचे उत्तर रामाने दिव्यास्त्राने देऊन तेसुद्धां निरुपयोगी करून टाकले.

या खेपेस रावणाने रामावर राक्षसास्त्र नांवाच्या एका भयंकर अस्त्राचा प्रयोग केला. त्या अस्त्रातून बाहेर निघालेले अनेक विषारी सांप तोंडातून ज्वाळा ओकीत होते आणि ते राम होता त्या दिशेने पुढे पुढे येऊ लागले. रामाने लगेच त्यांच्यावर गरुडास्त्राचा प्रयोग केला. त्यांतून निघालेल्या गरुडपक्ष्यांनी त्याविषारी सांपाना पंज्यात धरून फाडून फेकून दिले.

ते पाहून रावण जास्तच चिडला आणि त्याने रामाच्या रथाचा सारथी मातली त्याच्यावर शरवृष्टी सुरू केली. एक शक्तिशाली मंत्रवलेला बाण सोडून रावणाने रामाच्या रथाचा ध्वजस्तंभ तोडून टाकला. नंतर आणखी काही बाण सोडून रथाच्या घोड्यांना घायाळ केले. देव, गंधर्व व तुंबरू आकाशातून रामरावणांचे ते भयंकर युद्ध पहात होते. दुष्ट रावण रामाला अशातऱ्हेने त्रास देत असलेला पाहून आणि देवेंद्राच्या रथाचा चक्काचूर करण्याचा रावणाचा प्रयत्न चालू असल्याचे ओळखून

त्यांना फार वाईट वाटले. वानरवीरांना रामरावणयुद्धात रावणाचा हात वर होतो की काय याची शंका वाटू लागली.

रामाचा वध करायला हीच उत्तम संधी आहे असा विचार करून इंद्राच्या वज्रा-युधासारखे एक शूल रावणाने हातात घेतले. त्यातून धुराचे लोट व ज्वाला बाहेर येत होत्या. ते शूल पहायलाच भयंकर होते. राक्षसांना ते पाहून परमानंद झाला आणि ते घोळका करून उभे राहून रावणाचा जयजयकार करू लागले.

रावणाने ते ज्वाला ओकणारे शूल हातात घेतले व रामाला ते दाखवून म्हणाला–"ए रामा! हा पहा तुझा मृत्यू येतो आहे! या क्षणाला मी तुला आणि तुझ्या धाकट्या भावाला ठार करून शूर वीर राक्षसांचा तुम्ही दोघांनी वध केल्याचा सूड उगवणार आहे." असे म्हणत त्याने ते शूल रामावर टाकले.

रावणाने टाकलेल्या शूलातून निघणाऱ्या ज्वाला प्रलयकाळातल्या मेघगर्जनेसारखा आवाज करीत व विजा चमकतात तसा प्रकाश पाडीत रामावर चालून आल्या. रामाने सोडलेले सर्व बाण त्यांना लागताच भस्मीभूत होत होते. त्यांची राख आकाशात उडत होती. तेव्हां रावणाने सोडलेले ते अस्त्र किती भयंकर आहे हे रामाने ओळखले आणि इंद्राने रथाबरोबर पाठविलेल्या एका अस्त्राचा त्या शूलावर प्रयोग केला. ती शक्ती लागताच ते शूल-दोन तुकडे होऊन जमिनीवर आदळले.

त्यानंतर मात्र रामाला त्वेष चढला व त्याने रावणावर अनेक प्रकारच्या अस्त्रांचा प्रयोग सुरू केला. आपण टाकलेली भयंकर शक्ती रामाकडून निरुपयोगी झाल्याचे पाहून रावणाला फार वाईट वाटले. त्याचा उत्साह एकाएकी थंड पडला, इतका की राम एका मागून एक अस्त्र प्रयोग करीत होता, परंतु त्यांच्या पासून स्वतःचे रक्षण करण्याचे भानही रावणाला राहिले नाही. रावणाच्या सारथ्याने ते ओळखले व रणांगणावरून रथ पळवून दूर घेऊन गेला. ते पाहून राक्षसांनी हाःहाकार सुरू केला.

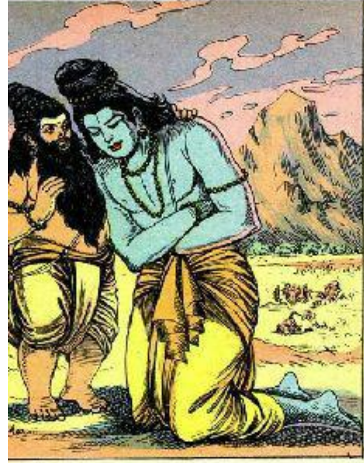
आपला रथ रणांगणावरून एकाएकी असा दूर गेलेला पाहून रावण आपल्या सारथ्यावर चिडला व म्हणाला–"अरे दुष्टा! माझ्या परवानगीशिवाय तू रणांगणावरून माझा रथ कां दूर नेलास? मी कोणी भितरा, असमर्थ कापुरुष आहे, असे का वाटले तुला? मला अस्त्र प्रयोग करतां येत नाही, युद्धात शौर्य, पराक्रम व जरूर असलेले युद्धचातुर्य माझ्यात नाही, असे वाटले का तुला? मूर्खासारखे तू हे काय केलेस? शत्रूकडून लाच खाल्ली आहेस की काय? तू माझी सर्व कीर्ती व प्रतिष्ठा मातीमोल केलीस. चल, हाक रथ युद्ध-भूमीच्या दिशेने."

रावणाने केलेली ती निंदा व निभर्त्सना ऐकून सारथी लहान तोंड करून व मान खाली करून रावणाला म्हणाला–"तुझ्या हिताचे समजूनच तुझ्या संरक्षणासाठी रथ रणांगणावरून दूर घेऊन गेलो होतो. रामाने जितक्या त्वेषाने आपल्यावर शस्त्रा-स्त्राचा प्रयोग सुरू केला आहे तितक्या त्वेषाने आपल्याकडून प्रत्युत्तर जात नसलेले मी पाहिले. आपण दमलेले होतां. घोडे-सुद्धा दमलेले दिसले. म्हणून आपल्याला व त्यांना थोडी विश्रांती मिळेल या हेतूने मी

रथ बाजूला नेला. रणांगणावर रथ कसा व केव्हां चालवावा कळत नसते तर मी आपला सारथी कसा झालो असतो? आतां आपली काय आज्ञा आहे?"

सारथ्याने इतक्या नम्रपणे सर्व गोष्टी सांगितल्यावर त्याच्या राजभक्तीची राव-णाला खात्री पटली. त्याने सारथ्याच्या प्रसंगावधानाबद्दल त्याची पाठ थोपटली व त्याला एक सुवर्ण कंकण इनाम देत म्हणाला–"मी या क्षणाला रामाचे रक्त आपल्या बाणाला पाजायला जात आहे. मी दमलो आहे असे मुळीच समजू नकोस आणि रथ त्याच्या समोर नेऊन उभा कर."

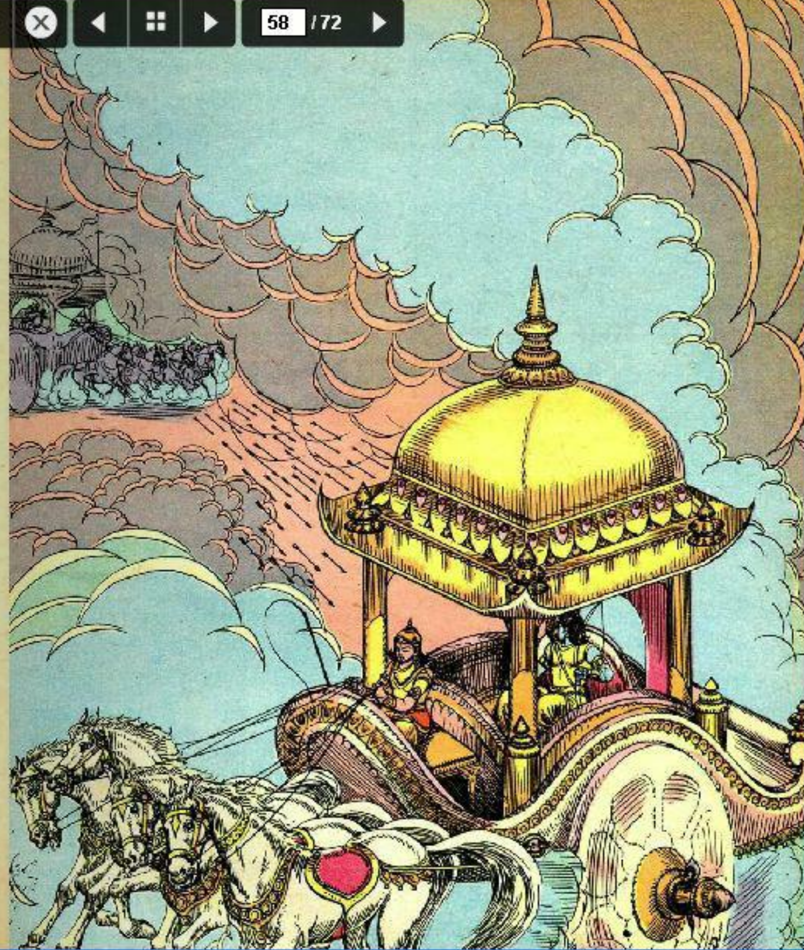
सारथ्यानं त्याप्रमाणे रथ हाकला आणि रामाच्या समोर नेऊन उभा केला. त्या वेळी राम फार दमून गेलेला होता. म्हणून रावणाशी युद्ध करण्याची त्या वेळेस त्याची इच्छा नव्हती. रामरावण युद्ध पहायला आलेल्या देवांच्या बरोबर अगस्ती मुनी आले होते. त्यांच्या लक्षांत ती गोष्ट आली. ते त्रिकालज्ञानी होते. ते रामाच्या जवळ येऊन म्हणाले–"रामा, तू दमला आहेस, तुझा शीण दूर करून पुन्हां तुझ्यात नवीन युद्धोत्साह उत्पन्न करण्यासाठी आदित्यहृदय नावाचे एक स्तोत्र मी तुला शिकवितो. ते एक सर्वोत्तम स्तोत्र आहे. त्याचा जप करून पुन्हां सर्व शक्ती एकवटून रावणाशी युद्ध कर." असे सांगून अगस्त्यांनी रामाला आदित्यहृदय स्तोत्र शिकविले आणि तेथून निघून गेले.

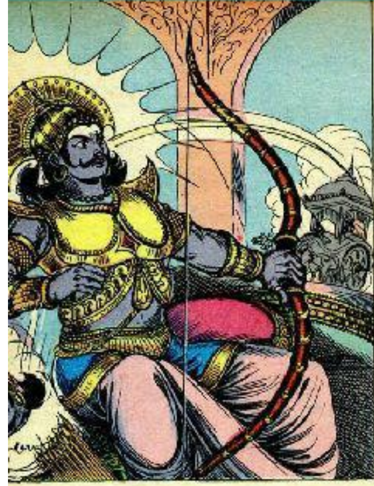
रामाने त्या स्तोत्राचा तीनदां जप केला आणि नवीन व उत्साहाने धनुष्यबाण घेऊन युद्ध करण्यासाठी पुढे आला.

राम, रथाचा सारथी मातली याला म्हणाला–"मातली! मी आतांमात्र रावणाचा नक्कीच वध करतो. तू फार सावधपणे आणि हुशारीने रथ चालविला पाहिजेस. तू देवेंद्राच्या रथाचा सारथी आहेस तेव्हां वास्तविक तुला काही सांगण्याची गरजच नाही, हे मला माहीत आहे. तरी तू थोडे देखील दुर्लक्ष करतां कामा नये. फार सावधपणे रथ हाकीत रहावास म्हणून मी आठवण करून दिली एवढेच."

मातलीने रथाच्या घोड्यांना खूण करतांच रथ जोराने हालला आणि इतकी धूळ उडाली की रावण धुळीच्या खाली झाकून गेल्यासारखा झाला. रावणाला फार राग आला. त्याने त्या रागाच्या भरात रामावर बाणांचा वर्षाव केला. राम त्याच्याकडे इंद्राने पाठविलेले धनुष्य बाण घेऊन रावणाशी भिडला.

रामरावणांचे भयंकर युद्ध सुरू झाले. दोन्ही पक्षातील वीर त्या दोघांचे भयंकर द्वंद्वयुद्ध भयचकित होऊन पाहू लागले. राम

रावण दोघेही हे त्यांचे शेवटचे युद्ध असे समजून युद्ध करू लागले.

अशातऱ्हेने काही वेळ युद्ध होत राहल्यावर रामाने प्रयोग केलेला एक अत्यंत तीक्ष्ण बाण रावणाला लागला व त्याचे डोके धडावरून छाटले जाऊन जमिनीवर लोळू लागले. परंतु लगेच धडावर दुसरे डोके दिसू लागले. रामाने आणखी एक बाण सोडून ते डोके देखील छाटून टाकले. ते खालीपडेपर्यंत रावणाला आणखी एक डोके आले.

अशातऱ्हेने रामाने एकशे एक वेळां रावणाचा शिरच्छेद केला. परंतु लगेच रावणाच्या धडावर एक नवे डोके उगवत होते. ते पाहून रामाला आश्चर्य वाटले. मागें त्याने दंडकारण्यात विराधाला, क्रौंचारण्यात कबंधाला ठार करण्यासाठी उपयोगात आणलेले बाणरावणाचा वध करण्यास कां निरुपयोगी होत आहेत, रामाला कळेना.

राम व रावण अशातऱ्हेने एक क्षणभर देखील विश्रांती घेतल्या शिवाय सात दिवस आणि रात्री द्वंद्वयुद्ध करीत राहिले. मातली हे सर्व पहात होता. रामाचे बाण रावणाच्या अंगाला लागूनही कां व्यर्थ होत होते हे त्याला माहीत होते. कारण रावणाचा मरणकाळ अद्यापी जवळ आला नव्हता.

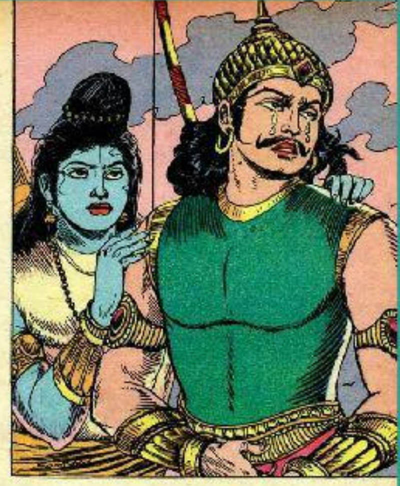
आठव्या दिवशी रावणाचा अंतकाळ जवळ आला **असल्याचे** कळतांच मातली रामाला म्हणाला–"रामा, हीच वेळ चांगली आहे. आतां थोडा वेळही न दवडतां रावणावर ब्रह्मास्त्राचा प्रयोग करून त्याचा वध कर."

मातलीने अशातऱ्हेने सावध केल्या बरोबर रामाने सापासारखा एक मोठा बाण हातात घेतला. तो दैदीप्यमान बाण एकदां ब्रह्मदेवाने इंद्रासाठी निर्मिला होता. तो फार जड होता. त्याला मोठे पंख होते. वज्रासारखी अत्यंत तीक्ष्ण आयुधे देखील छेदण्याची त्याच्यात शक्ती होती. रामाने त्या सर्वशक्तिमान अशा अस्त्राला वेदांत सांगितल्याप्रमाणे मंत्रवून धनुष्यावर ठेवून ते रावणावर सोडले. ते रावणाच्या छातीला भेदून त्याच्या पाठीतून पलीकडे जाऊन बाहेर आले. रावणाच्या हातातील धनुष्य व बाण खाली गळून पडले. त्याचे प्राण गेल्यामुळे तो रथातून जमिनीवर पडला.

आपला राजा मेलेला पाहतांच राक्षस छाती बडवून हाःहाकार करीत लंकेकडे धावले. वानर जयजयकार करीत उपटलेले वृक्ष व इतर शस्त्रास्त्रे घेऊन त्यांचा पाठलाग करीत जे कोणी समोर दिसले त्यांना ठार करीत निघाले.

रावणाचा वध होताच देवांनी दुंदुभी वाजवायला सुरवात केली. आकाशातून पुष्पवृष्टी सुरू केली. वानरांबरोबर आकाशातील देव, गंधर्व मगध सर्वांनी रामाचे स्तवन सुरू केले. सुग्रीवाला व अंगदाला परमानंद झाला. बिभीषण व वानरप्रमुख रामाच्या चारीबाजूला घोळका करून उभे राहिले व रामाच्या शौर्याची प्रशंसा करू लागले.

बिभीषणाला त्याच्या मोठ्या भावाच्या मरणाचे फार दुःख झाले. सीतेचे अपहरण केल्यामुळे त्याला असे दुःखी करणारे मरण आले हे खरे असले तरी तो एक थोर पुरुष होता यात तिळमात्रही शंका नाही.

त्याने फार मोठी तपश्चर्या केली होती; तो एक थोर विद्वान व कर्मठ ब्राह्मण होता आणि अलौकिक शक्तिशाली व पराक्रमी वीर होता.

मोठा भाऊ वारल्यामुळे दु.खी होऊन विलाप करीत असलेल्या बिभीषणाला पाहून त्याला सांत्वना देत राम म्हणाला– "रावणाला भित्र्यासारखे मरण आले नाही, शूर योद्धयासारखा युद्ध करीत असतां तो रणांगणावर पडला. किती मोठा वीर असला तरी शत्रूच्या हाती मरण हे येतेच. शूरासारखे मरण येऊन वीरगती ज्याला मिळते त्याच्यासाठी शोक करण्याचे कारण नाही."

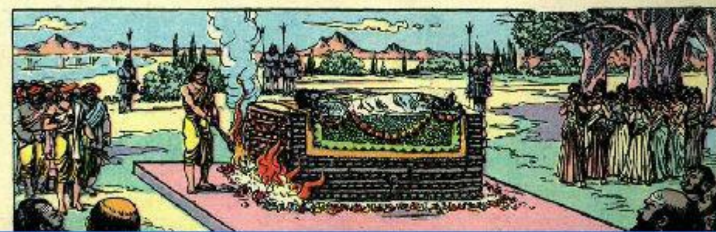
त्यानंतर रामाच्या अनुमतीने बिभीषण आपल्या थोरल्या भावाची अंत्येष्टी शास्त्रोक्त पद्धतीने करण्यासाठी तयारीला लागला. रावणाच्या मृत्यूची वार्ता कळतांच त्याच्या सर्व बायका अंतःपुरातून बाहेर आल्या आणि उत्तरेकडच्या दाराने रणांगणावर येऊन रणांगणावर जेथे रावणाचा देह होता तेथे येऊन पोचल्या. त्या रावणाच्या देहावर पडून छाती बडवून विलाप करू लागल्या. 'बिभीषणाने सांगितल्याप्रमाणे सीतेला रामाकडे पोचते केले असते तर ही विपत्ती टळली असती', असे म्हणत आक्रोश करू लागल्या. "त्रिलोक जिंकून देवांसारख्यांना नेमविणारा तू शेवटी एका सामान्य मानवाच्या हाती मृत्युमुखी पडलास." असे म्हणत मंदोदरी आक्रोश करून रडू लागली.

रामाने बिभीषणाला जवळ बोलाविले व म्हणाला–"बिभीषणा, या सर्व स्त्रियांना अंतःपुरात पाठव आणि आपल्या भावाची उत्तरक्रिया लवकर उरकून टाक."

शेवटच्या क्षणाला बिभीषणाच्या मनात एक धर्मसंदेह उभा राहिला. त्याचा मोठा भाऊ इतर सर्व बाबतीत इतका धर्मपरायण आणि ज्ञानी विवेकवान असूनही एका परस्त्रीचे अपहरण केल्यानेच एक नीच व दुष्ट म्हटला गेला. अशा थोर पुरुषाला आपल्यासारख्याने अग्निसंस्कार वगैरे क्रिया करणे धर्मविहित कार्य होईल का?

तो धर्मसंदेह त्याने रामासमोर व्यक्त केला तेव्हां राम रावणाच्या इतर गुणांची प्रशंसा करून म्हणाला–"अशा भावाची उत्तर क्रिया तुझ्या हस्ते होणे सर्व प्रकारे धर्मविहितच आहे."

ब्राह्मणांनी चंदनाची लाकडे आणून चिता रचली व तिच्यावर एक घोंगडी अंथरली. रावणाचा देह सर्वप्रकारे प्रेत संस्कार योग्य पद्धतीने सजवून चितेवर ठेवण्यात आला. बिभीषणाने अग्नी दिला. त्यानंतर त्याने स्नान करून तर्पण केले आणि रावणाच्या स्त्रियांना लंकेला पोचवून रामाकडे परत आला.

दोषी सुलतानाची चवकशी

बंगाल प्रांतावर राज्य करीत असलेला पठाण जातीचा सुलतान गियासुद्दीन याला शिकारीचा नाद होता. तो आपल्या भव्य महालाच्या आसपास असलेल्या अरण्यातच मुख्य करून शिकारीस जाई.

एके दिवशी उजाडतांच सुलतान शिकारीसाठी अरण्यात गेला. तेथे त्याला एक हरण दिसले. परंतु पळत्या हरणाची शिकार करणे तेवढे सोपे नव्हते. सुलतानाने कांही अंतर पळत जाऊन हरणाचा पाठलाग केला आणि नेम धरून बाण मारला. परंतु नेम चुकला आणि एका मुलाला लागला.

मुलाची किंकाळी ऐकून त्याची आई धावत आली. मध्यंतरी सुलतान सरळ आपल्या महालात निघून गेला होता आणि जख्मी झालेल्या मुलाच्या उपचारासाठी त्याने हकीमाला पाठविले होते. परंतु सर्व प्रयत्न फुकट झाले आणि तो मुलगा मरण पावला.

मुलाच्या आईला तिच्या मुलाला बाण मारणारा सुलतानच होता हे माहीत नव्हते. ती सुलतानाच्या महालाकडे धावत गेली आणि तिने न्यायदानाची घंटा वाजविली. सुलतान गच्चीवर येऊन उभा राहताच तिने ओरडून निवेदन केले–"माझ्या मुलाला बाण मारून कोणी तरी त्याचा वध केला. ते अरण्य आपले आहे, म्हणून तो माणूस आपल्या पैकीच कोणी असला पाहिजे. अपराध्याला शिक्षा करावी.

सुलतान शांतपणे म्हणाला–"बाई! अपराध्याची चवकशी करून त्याला शिक्षा करण्याचे काम काजी साहेबांचे आहे. तू त्यांच्याकडे गाऱ्हाणे घेऊन जा."

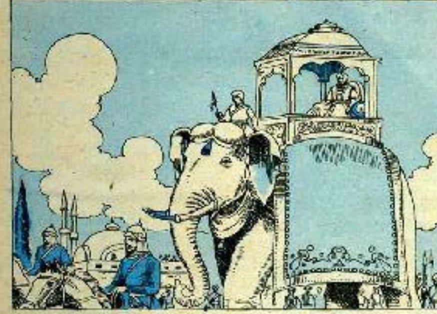

ती काजीकडे गेली व घडलेली गोष्ट सांगितली. बाण लागून मुलगा मेला त्या जागेचे नाव ऐकताच तो बाण सोडणारे सुलतानच असावेत असा विचार करून काजी दचकला. कारण त्या अरण्यात सुलतानाला सोडून दुसरा कोणी शिकारीला जात नसे. त्यांच्या वाटेला जाण्याची कोण छाती

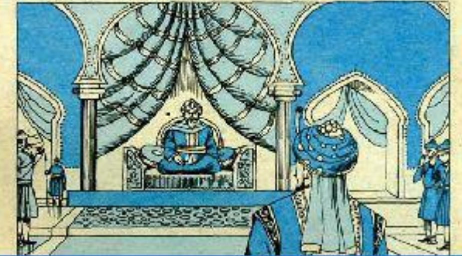
त्यानंतर थोड्याच वेळाने सुलतानाने आपल्या नोकराच्या हाती काजीच्या नावी एक पत्र पाठविले. त्यात लिहिले होते–"मी हरणावर सोडलेला बाण मुलाला लागून तो त्याच्या मृत्यूला कारण झाला. तुम्हाला जे करणे योग्य वाटेल ते करावे." काजी विचार करू लागला–"सुलतानाचा हेतू यात बाहेर गौप्यस्फोट होऊ नये असा आहे का?"

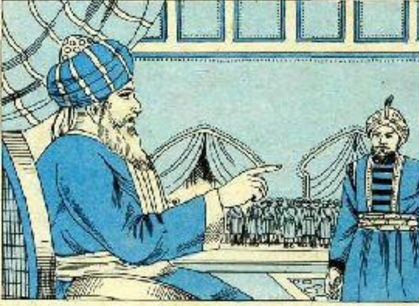

काजीने बराच वेळ विचार करून निश्चय केला आणि सुलतानाकडे न्यायस्थानावर हजर होण्यास निरोप पाठविला. ही गोष्ट कानोकान पसरली. सुलतान न्यायस्थानाकडे निघालेले पाहून प्रजा त्याच्या पाठोपाठ निघाली.

सुलतान तेथे आल्याबरोबर काजी-शिवाय इतर सर्व मंडळी उठून उभी राहिली. काजी विचार करू लागला–"सुलतानाने आपल्याला शिरच्छेदाची शिक्षा दिली तरी फिकीर नाही. मी निर्भयपणे चवकशी करून मुलगा गेल्याच्या दुःखाने दुःखी झालेल्या स्त्रीला न्याय देणार."

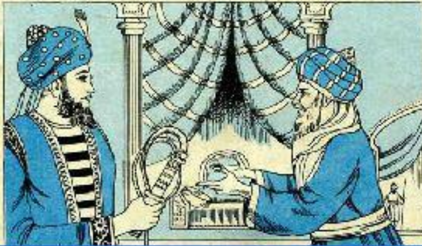

सुलतान समोर येऊन उभे राहल्यावर काजी म्हणाला–"तू अपराध स्वीकार केला आहेस. तुझ्या चुकीमुळे त्या मुलाला मरण आले. त्या मुलाच्या आईने तुला क्षमा केली तरच तुला क्षमा होईल. नाहीतर योग्य ती शिक्षा द्यावीच लागेल.

सुलतानाने लगेच त्या मातेजवळ क्षमा प्रार्थना करून नुकसान भरपाई म्हणून त्या बाईला पुष्कळ सोने मोहरांच्या रूपे दिले. तिने खूष होऊन सुलतानाला तिने क्षमा केल्याचे सांगितले.

काजी म्हणाला–"हुजूर, चवकशी झाली. आपणाबरोबर माझेही समाधान झाले?" सुलतान स्मित करीत अंगरख्यातून एक कोरडा बाहेर काढीत म्हणाला–"बरोबर चवकशी केली नसतीत तर आपल्याला या कोरड्याने फोडून काढण्याचे ठरवून आलो होतो. आपल्या बद्दल मला किती अभिमान वाटत आहे." असे सांगुन सुलतान

गोष्ट मथळा चढाओढ

या गोष्टीला उत्तम मथळा सुचवून रु. २५ मिळवा!

?

राजाच्या दरबारी कवीला सोमशेखर नावाचा एक मुलगा होता. तो कुशाग्रबुद्धीचा होता म्हणून लहानपणीच तो एक चांगला विद्वान झाला. एकदां तो दोघां योद्ध्यांचे खड्गयुद्ध पहात असतां त्याला वाटले की, शुष्क पांडित्य संपादन करून काय उपयोग? खडगयुद्धात जे सौंदर्य व पौरुष आहे ते देखील संपादन केले पाहिजे. त्याप्रमाणे महाराजांच्या अनुमतीने त्याने सेनापतींच्या नजरेखाली खड्गविद्या शिकून त्यातही अदभुत प्राविण्य संपादन केले.

इतक्यात सरहद्दीवरच्या रानटी जातीच्या लोकांनी बंडखोरपणा सुरू केला तेव्हां त्यांच्याशी युद्ध करणे आवश्यक होते. सेनापतीने सोमशेखरला आपल्या बरोबर बंडखोरांचा बिमोड करण्यासाठी नेले. तोंपर्यंत सोमशेखरने युद्ध कसे असते ते पाहिले नव्हते.

या युद्धात दोन्ही बाजूचे योद्धे हताहत होऊन रक्ताचे पाट वाहू लागलेले आणि प्रेतांचे ढीग होऊ लागलेले पाहल्याबरोबर सोमशेखर बेशुद्ध होऊन पडला. —लक्ष्मीजोशी

★ ★ ★

वरील गोष्टीला उपयुक्त होईल असा एक सुंदर मथळा विचार करून एका कार्डावर स्वतःच्या पत्त्यासह लिहून "गोष्ट मथळा चढाओढ", 'चांदोबा', चंदामामा प्रकाशन, २ व ३ अर्काट रोड, वडपळणी मद्रास ६०००२६ या पत्त्यावर पाठवा.

२० ऑक्टोबर १९७७ च्या आत पोस्टकार्ड पोंचले पाहिजे. त्या कार्डावर 'फोटो चढाओढ परिचय' देता कामा नये.

चढाओढीचा निकाल डिसेंबर १९७७ च्या चांदोबात जाहीर करण्यात येईल.

ऑगष्ट महिन्यातल्या चढाओढीचा निकाल (मथळा) "योग्यतेचा योग्य न्याय"

नांव : **गीता शांताराम पांडलोस्कर,** परळ दत्त समाज बिल्डींग, गोलजी हील रोड, मुंबई